

PETŐFI SÁNDOR
A HÓHÉR KÖTELE

1845

I.

Végtelen magas a te lakásod, oh, isten!

Huszonhat esztendeig röpült imádságom, míg hozzád jutott.

De eljutott hozzád.

És te meghallgattad, meghallgattad!

Amily forró volt imádságom, oly forró most köszönetem.

Köszönöm, köszönöm!

Számot vetettem az élettél. Nincs több dolgom a földön. Jólesnék meghalnom; de nem terhellek több könyörgéssel, én istenem! hiszen legnagyobb kívánságomat kegyelmes voltál teljesíteni... ha fenn van a nap, minek volnának akkor a csillagok?

Semmit nem kérek tőled többé, teremtőm, megelégszem eddigi jóságoddal.

Jó vagy te, jó.

Dicsértessék a te neved mindörökké!

Úgysem élhetek már soká. Öreg vagyok, nagyon öreg. Hetvenéves. Reszket kezem, mely a tollat tartja, mint reszketett ezelőtt félszázaddal, midőn azon lány kezét tartotta, kit szerettem. El fogja-e valaki olvasni tudni életem történetét, mit e reszkető kézzel akarok leírni?... Talán jobb, ha olvashatatlan lesz, mert az iszonyú!

II.

Róza, Róza!

Hm, ő volt életem átka, és mégis sóhajtok nevére. Ő volt életem átka, igaz, de egyetlen boldogsága is. A boldogság igen rövid, az átok igen hosszú volt... kis lángocska és égig nyúló füst!

Rózát először szerettem az életben. Előtte mondtam ugyan már másnak, hogy szeretem; de akkor hazudtam... ah, talán ezért szállt rám az átok? Nem, nem; egy hazugság ennyit nem érdemel, egy ily hazugság. S ha mégis, ha mégis!...

Ki ne ismerné az első szerelmet, e váratlan kedves vendéget, ki véletlenül betoppan, és egy kizsákmányolt tündérvilágnak minden csillagát és virágát körülöttünk hinti el; s a csillagok elveszik szemünk fényét, s a virágok illata lerészegít, elbódít.

Így jártam, midőn Rózát láttam meg.

Lábaim ingadoztak. Kis híja volt, hogy térdre nem estem, és nem imádkoztam... nem imádkoztam őhozzá!

Ami szép és kedves a teremtésben kezdet óta előfordult, mindaz lelkemben volt e pillanatban, s szerettem volna Rózának elmondani... s egy szót sem szólhattam, nyelvem elfelejtette a beszédet. Némán bámultam. Úgy tetszett, mintha ezt észrevette volna... mert szemlátomást kerülte tekintetemet. Ez kedvem szerint történt; mert ha ő néz reám, én nem mertem volna szemeimet fölemelni. Az első szerelem visszavezeti a szívet eredeti ártatlanságához; ekkor láthatni, mily tisztán kerül ki a lélek az isten kezéből.

Rózától Ternyeihez jutottam. Jutottam, mondom, mert eszemem kívül voltam; nem tudtam: mit cselekszem, hova megyek? Csak azon vettem észre magamat, hogy Ternyei szobájában vagyok.

- Barátom! - kiálték föl.

Ő szokás szerint nyájasan idvezelt.

- Barátom! - kiálték föl újra.

- Nos? - kérde ő.

- Barátom!

- Ezt már hallottam; tovább?

- Oh, barátom!... - egyebet sem tudtam szólni, nyakába borultam, és sírva fakadtam. - Lásd - folytatám kis idő múlva -, nevetni akartam és könnyeztem; ugye, bolond vagyok?

- Ha magad nem mondod is, kezdem hinni - felelt ő.

- Hidd el, hogy az vagyok, bolond, örült... de ha ilyen az örültség, úgy sajnálom, hogy már rég meg nem örültem. Hanem, Boldizsár barátom, te nem vagy igaz barátom, mert egyáltalában nem veszsz részt az én örömemben...

- Jó fiú, hisz eddig még azt sem tudom, hogy örülsz-e vagy búsulsz?

- Örülök, barátocskám, örülök...

- S mi adott okot ilyen őrjöngő örömré?

- Hisz tudod...
 - Hogy tudnám?
 - Hát nem mondtam még?
 - Egy bötüt sem...
 - No lásd, én azt gondoltam, hogy már mindent elmondtam. Megállj hát... ülj le csak... üljünk le... elmondom. Tudod-e, hol voltam?
 - Nem.
 - Az égben!
 - Az égben?
 - Ott!
 - S a hányadikban?
 - A hetedikben, pajtás.
 - Szép. Most már tökéletesen hiszem, hogy bolond vagy.
 - A hetedik égben voltam, Boldi, akár hiszed, akár nem; vagy a hetedik ég szállt le a földre. Annyi szent, hogy láttam az angyalok angyalát...
 - Ah, úgy!
 - Láttam azon alakot, mely mintául szolgált az istennek, mikor az angyalokat teremtette...
 - A kis Bettit?
- Ternyeinek e szavára, nem tudom, mi volt, amit éreztem: fájdalom-e vagy düh, de hirtelen fölugrottam, mintha tüzes vasat ütöttek volna oldalamhoz. Ismét lecsillapultam, és... elundorodtam; nem tudom: azon névtől-e, melyet Ternyei említett, vagy magamtól?
- Boldizsár - szólék -, ha barátom vagy, ha szeretsz, ki ne ejtsd többé e nevet előttem.
 - Megengedj, édes barátom - felelt ő -, de nem tudhattam, hogy már mást szeretsz...
 - Már mást szeretek! Én nem szeretek mást, mert eddig senkit sem szerettem, most szeretek először.
 - Megbocsáss. Igazságtalan voltam irántad, elismerem. Csak föl is tennem azt, hogy oly leányt szerethettél volna, mint az a... de hagyjuk őt; nem fogom többé említeni, ha úgy kívánod. Hát új szeretőd... vagyis szeretőd...
 - Még nem szeretőm...
 - De remélsz?
 - Ki ne remélne! A remény olyan olcsó áru, mit a legszegényebb ember is megszerezhet... az ily szegény is, mint magam vagyok.
 - S mennyire vagytok már?
 - Még semennyire.
 - Ez nem igen sok. De beszéltél vele?
 - Természetesen!... Azaz dehogy, nem beszéltem biz én még.
 - Hát?

- Csak láttam.

Ternyei egyet pattantott ajkaival, mintha ilyesmit akart volna mondani:

- Ábrándos golyhó!

- Csak láttam - folytatám én -, de e látás elég volt arra, hogy örökre boldog vagy elkárhozott legyek.

- Eh!

- Semmi eh, Boldizsár. E lányt bírnom kell, nőmnek kell lennie, vagy...

- Vagy más lesz nőd.

- Soha, esküszöm.

- Jaj, barátom, én is esküdtem már így eleget.

- Annál rosszabb.

- S remélem, nálad sem lesz az utolsó...

- Ne tovább, Boldizsár. Talán igazat beszélsz. Nincs változóbb szél az emberi szívnél. De én most hiszem, hogy az enyém kivétel, érzelmem oly szent, hogy ha nem is emberi, legalább baráti kötelességed kegyelettel viseltetned iránta.

- Jó, ne félj, nem lesz rám panaszod... de hát szép-e az a bizonyos szép?

- Ragyogó szépség, barátom, ragyogó, mint a téli csillag.

- Szőke? Barna?

- Barnapiros, mint az esthajnal.

- Ah, éppen az én ízlésem.

- Igen? Hát ha még látnád!

- Remélem, meg fogom látni...

- Meg kell őt látnod, hogy megítélhesd: ok nélkül zavarodott-e így föl szívem és eszem, vagy sem?

- S hátha én is beleszeretek?

- Nem, Boldizsár, azt nem fogod tenni, azt nem szabad tenned. Képes lennél-e boldogtalanná, nyomorúvá tenni legjobb barátodat?

- És ha már mást szeret?

Föl akartam kelni ültömből, és nem bírtam. Elzsibbadtam tetőtől talpig. Erre még eddig nem gondoltam; s e gondolat fájdalma volt szerelmem nagyságának mértéke.

- Ne légy gyermek - szólt Ternyei -, arcod fehér, mint a bemártott meszelő... micsoda kislelkűség ez? Én csak úgy mondtam, s te máris kétségbeesel. Én, ha igazán így volna, sem ijednék meg. A manóba is, ha mást szeret, csapd le a kezéről. Addig van.

- Nincs addig, Ternyei - feleltem -, nincs addig. Ha valaki minden vagyonomat elrabolná, meg tudnék neki bocsátani; de annak, ki szeretőmtől, lelkem kincsétől fosztana meg, soha, soha!

- Könyvekből beszélsz, pajtás...

- Lelkemből, lelkem szentírásából!

- A léleknek nincs szentírása; legfőlebb kalendáriuma van, melyet minden évben újjal cserél föl.
- Barátomtól hallani ilyet: fáj.
- No, hiszen ezt csak a szerelemre nézve értem.
- Ha csak arra is. Ki a szerelemről nem gondolkodik nemesen, az semmiről sem.
- Térjünk másra. Keserű kezdesz lenni, pedig ezt nem érdemlem tőled; avagy van-e hívebb barátod nálamnál, szólj?

Illetődve ragadtam meg jobb kezét, mondván:

Bocsáss meg, barátom!...

Ternyei Boldizsár nagy úr volt, azonfölül kártyás; s én mégis hittem, hogy ő barátom. Nagy úr és kártyás és... barátság! De huszonnégy éves korában mit nem hisz az ember?

III.

Naponként eljártam Róza ablaka alatt; sőt napjában többször. Ha megpillantám őt, hirtelen visszafordultam, félvén, hogy ő is meg talál engemet látni; ha pedig nem láthatám, kétségbeestem.

Nagy filkó voltam... amilyen szokott lenni az ifjú, midőn először szeret.

Hetek teltek bele, míg kissé nekibátorodtam... annyira, hogy meg mertem Rózát látogatni, de csak olyankor, midőn bizonyos voltam benne, hogy többedmagával van. Ternyeit hitam egypárszor magammal, de akkor éppen kártyázni kellett mennie.

- Ki van itthon? - kértem egyszer Rózák cselédjét.

- A kisasszony - felelt az.

- És?

- Más nincs; csak maga van... tessék bemenni...

- Nem... nem volt szándékomban... majd... - efféléket hebegtem, kifelé hátrálva.

A szobaajtó nyílt. Róza lépett ki.

- Ah, ön itt? isten hozta... - szólt.

- Kívántam tisztelkedni... - mondtam, azt sem tudva, mit beszélek.

Bevezetett.

- Éppen jókor jön - kezdé -, már úgy unatkozom; csak egyedül vagyok.

- Tartok tőle, hogy jelenlétemben még inkább fog kegyed unatkozni.

- Óh, miért?

- Mert én igen rossz mulattató vagyok... nagyon keveset szoktam, vagyis tudok beszélni.

- Én nem szeretem a sok beszédet...

Eddig ellenkezőt tapasztaltam: Róza igen beszédes volt. De nyilatkozatán megörültem, mert azt a kedvemért tette. Törtem fejemet rajta: mit válaszoljak most már neki, s egy gondolatom sem jött. Megzavarodtam. Elpirultam. Arcom égett.

- Ah - kezdém, hogy pirulásom okát palástoljam -, ez a szél úgy kifújja az ember képét...

- Szél? - kérde Róza mosolyogva.

- Kegyetlen szél fúj, kisasszony.

- Lehetetlen, hiszen, íme, a kertben a fák levelei meg sem mozdulnak.

- Úgy bizonyosan megállt már - válaszoltam még jobban elpirulva, hogy baklövésemet észrevettem.

És újra elhallgatánk.

Azon kezdtem gondolkozni: honnan van, hogy most Róza is oly szótalan, holott máskor... ezt jóra magyaráztam. Kétségbeesett elhatározottság szállta meg szívemet. Most vagy soha! - kiálték föl magamban, és... melléje léptem. Halkan megfogám kezét... ekkor újra elhagyott minden bátorságom. Bánni kezdtem vakmerényemet. De nem, gondolám, most már vissza nem

lépek, ha a sír van is megásva alattam, mely első szavamra megnyílik, hogy elevenen elnyeljen! Erősebben fogtam meg kezét... az enyém reszketett, de érzem, hogy az övé is.

- Róza kisasszony - szóltam végre, vagy leheltem tulajdonképp, mert nem volt erőm hangot adni -, Róza kisasszony... mit mondjak?... hogyan mondjam?... én kegyedet szeretem...

Róza nem szólt, de sötét pilláin könny rengett, melyet nem adtam volna a braziliai korona gyémántjáért, mert gyöngy volt az, mely az érzélem végtelen tengerét sejteté velem keblében.

Róza, én szeretlek téged! - kiálték föl magamon kívül. - Szeretlek!

Egymás karjaiban... sírtunk. Kibontakozott végre ölelésemből.

- Fogj meg, Rózám, ne eressz el! - szólék - úgy tetszik, mintha röpködnöm kellene, felröpködnöm a mennybe; pedig nem hiszem, hogy a mennyország olyan szép, mint most a föld.

Egymás mellé ültünk. Mit én tudom: mit beszélünk, vagy beszélünk-e valamit?... De igen, emlékezem, hogy ő így szólt többek között:

- Minek mondtad meg, hogy szeretsz? Hisz én azt úgyis tudtam. Leányszem ne látná azt meg, ki által szerettetik! És ha nem láttam volna is: szívem súgta, hogy te szeretsz, szeretned kell engemet... oh, ha ezt nem reméltem, nem tudtam volna, talán már ott volnék, hol a megrepedt szívek szép csendesen pihennek. Mert, lásd, én az első pillanat óta, hogy találkoztunk, a tiéd vagyok. Sőt többet mondok. Neved Andorlaci Máté. Mikor én e nevet hallottam, mielőtt láttalak, valami különöst, valami megmagyarázhatatlant éreztem. Akkor nem tudtam, mi az. Most tudom, hogy szerelem volt. Oly jólesett mindig e nevet hallanom, és oly kíváncsi voltam azt látni, ki e nevet viseli. Végre megláttam őt; megláttalak. Mint szerettem volna rád-rád pillantani, de nem mertem, mert szemeid rajtam függtek. Csak nem veszed rossz néven őszinteségemet? Igaz, hogy, úgyszólván, csak ma beszélünk először egymással, de semmi az; mi szeretjük egymást, s a szeretők első pillanatban is régi ismerősek. Úgy tetszik, mintha mi két szomszéd csillagok lettünk volna ezelőtt; te lehulltál, én magam nem akartam az égen maradni, és elbujdostam, hogy keresselek, és most föltaláltalak! Most már mindegy, akár égen, akár földön: csak veled lehessenek... mert ugye, nem válunk el többé?

- Elválni? Tőled? Soha!... Óh, de...

- De? Mi de?...

- Szülőid, Rózám!

- Szülőim? A szülők azért vannak, hogy az áldást adják gyermekökre.

- És ha nem fogják adni?

- Miért ne adnák?

- Mert én szegény vagyok...

- Hisz ők sem igen gazdagok...

- Éppen azért...

- Ne is beszéljünk erről - szakaszta félbe Róza. - Szülőim meg fognak egyezni; és ha nem... mindegy! Kész leszek veled éhezni, fájni... csak szeress!

És nyakamba borult, és csókolt, és homlokomat simította, e homlokot, melyen akkor nem voltak redők, hanem haj volt, s melyen most nincs haj, hanem redők vannak.

IV.

- Nos, barátom, mit mondasz Rózához? - kértem Ternyeit az első látogatás után, melyet vele tettem kedvesemnél.

- Igazán szép leány, derék leány, mondhatom - válaszolt Ternyei -, pompás leány, becsületedre!

- Csodálkozol most, hogy úgy magamon kívül ragadt?

- Csodálkozom... azaz dehogy csodálkozom, dehogy!

- Hát hova akarsz most menni? - kértem tőle, miután néhány utcán végimentünk.

- Haza.

- Haza? Hisz már rég elhagytuk lakásodat.

- Lehetetlen! - szólt Ternyei körülnézve. - A patvarba, csakugyan... hát forduljunk vissza.

Másnap találkoztam vele.

- Rosszkedvű vagy - szólítám meg -, mi lelt?

- Eh, az éjjel játszottam és sokat vesztettem.

- Pedig nemigen szoktál veszteni...

- Átkozottul szórakozott voltam; tudj' az ördög, hol járt az eszem.

Én sejteni kezdtem, és borzadva kezdtem sejteni: hol járt az esze. Többé nem híttam őt Rózához, de lassanként szűntek aggodalmaim, mert Ternyei maga sem mondta, hogy menjünk kedvesemhez, sőt nem is említette őt.

A gazember maga járt hozzá, tudtomon kívül.

Egyszer azzal az újsággal lepott meg Róza, hogy Ternyei kezét kérte.

- És te od'adtad, bizonyosan, ugye? - riadtam rá.

A szegény leány szobormerőn állt és nézett rám, s könnyei kezdtek omlani.

- Felcsókolnám könnyeidet - kiálték föl ellágyulva -, felcsókolnám könnyeidet, Rózám, de nem vagyok rá érdemes! - S kezét tetéztem csókjaimmal.

- Bocsáss meg, lelkem, bocsáss meg! - folytatám. - Keservet okoztam neked, de megbocsáss; lásd, elmém zavart... nem tudom, mit mondok... mit cselekszem. Isten veled!

Eszeveszetten rohantam el tőle haza. Otthon jutott eszembe, hogy Ternyeihez akartam menni. Odasiettem. Nem lelém őt honn. Meg kell őt találnom, ha az ítéletnapig keresem is, gondolám, s sorra jártam a kártyatanyákat, hol őt meglelni reméltem. Végre ráakadtam. Csakugyan kártyaasztalnál volt.

- Ternyei Boldizsár! - kiálték, amint megláttam őt.

- Ah, jó estét, barátom! - idvezelt ő.

- Barátod? Ellenséged!

- Ej, pajtás, a mennyköbe is, mi az ördög lelt?

- Éppen azt akarom megmondani, mi lelt?... Jer!

- Megállj, mindjárt vége a játéknak; addig csak nem kelhetek föl...
 - Jer, ha mondom! - rivalltam rá, megragadva öltönye gallérját.
 - Ej, hisz ez nem tréfa...
 - Magam is azt tartom, hogy nem az!... - és rázni kezdtem irgalmatlanul.
- A többiek szakasztottak el tőle. Azután mi történt, nem tudom; elvesztém eszméletemet.
- Másnap hozzám jött. Még ágyban talált, mert gyöngélkedém. Kezét nyújtá; nem fogadám el.
- Hát magyarázd meg: mi bajod? Mit akartál velem tennap? - szóla.
 - Mit akartam?... párbajra akartalak híni; azután jutott eszembe, hogy vinni sem tudsz.
 - Párbaj? És mi okért?
 - Hm, el akarja rabolni kedvesemet, lelkem idvességét, és még azt kérdezi: mi okért párbaj?
 - Balga fiú - szólt ő mosolyogva -, hát ily csekélységért az a roppant zaj?
 - Csekélység!
 - Szót sem érdemel. Hisz elmondtam már a szeretőkrőli véleményemet.
 - Én is elmondtam az enyémet.
 - Beteg vagy, édes barátom, beteg; de remélem, hogy idővel meg fogsz gyógyulni.
 - És te meg fogsz betegedni, Ternyei, mégpedig általam, ha tovább is folytatod álnokságodat...
 - Megállj, Máté, hadd beszéljem ki magamat. Jöjünk tisztába egymással. Tudod, mit?... Hát... igazán szólva, én is szeretem Rózát... no, ne ugorjál föl, ne szakíts félbe... hadd mondjam el a mondókámat. Te is szereted Rózát, én is; te is nőül akarod venni, én is...
 - Nem hallgatsz? - szakítám őt félbe.
 - Te hallgass hát, míg én beszélek. Aztán majd szólhatsz. Tehát mind a ketten nőül akarjuk venni Rózát. Ő alkalmasint hozzád hajlik; szülői pedig hozzám. Ez igen természetes; én gazdag vagyok, te szegény. És meggondoltad-e ezt Máté, hogy szegény vagy? És hogy a házasság a szegény embernek végtelen baj? Elnézhetnéd-e jó lélekkel, hogy azon asszony, kit szeretsz, szükségét szenvedjen, nyomorogjon? Mit?... gondold meg ezeket, Máté barátom.
 - És ha meggondolom?
 - Át fogod látni, hogy nem való neked a házasság.
 - És aztán?
 - Hogy jobb lesz lemondanod Rózáról. Mondj le, édes barátom. Tudod mit? ha lemondasz: tiéd vagyonom fele. Na, olyan nagylelkű leszek.
 - Nagylelkű? Nyomorú vagy!
 - Tehát nem fogadod el ajánlatomat?... Sohasem láttam szegény emberben ilyen megátalkodottságot!
 - Elég!... Most már elég!... Takarodjál!...
 - Megállj, még egyet mondok...
 - Nem akarok semmit hallani...

- Jó; hát csak azt adom tudtadra...

- Semmit, semmit!...

- Csak azt, hogy ha az enyém nem lesz Róza, a tiéd sem lesz!

Felelni akartam neki; de hirtelen eltávozott.

V.

- Ha az enyém nem lesz Róza, a tied sem lesz!

Oh, mennyi gyötrelmet okoztak e szavak nekem. Éjjel-nappal füleimben zúgtak, s zúgások rémes volt, mint a félrevert harang kongása az égő ház gazdájának; zúgások rémes volt, mintha árvizet hallottam volna felém tódulni, mely elnyeléssel fenyegetett.

Végre eltűnt e kísértet, mely szüntelenül ijesztgetett. Jegyet váltottam Rózával.

Ternyeit nem láttam ama jelenés óta, s jegyben járásunk ideje alatt eszembe sem jutott; nem csoda, mert csak egy gondolatom volt: Róza. Oh, mennyire szeretem őt! Ha rá emlékezem: még most is, közel ötven esztendő múltával, fölenged egy része keblem azon jégtengerének, mit mások szívnek neveznek.

Az eskető előtti napon, délután, Rózánál voltam. Enyelegtünk, ingerkedtünk, nevettünk... egészen gyermekek valánk. Végre ölembe ültetém, keblemhez szorítám, vállamra hajtá fejét és ezt súgtuk egymásnak:

- Holnap ilyenkor, Rózám!

- Holnap ilyenkor, Mátém!

És örömkönnyeiket csókoltunk le egymás arcáról.

Hm, ha tudná az ember a jövődőt: e szavakra, hogy „holnap ilyenkor”, sem ő, sem én nem sírtunk volna örömkönnyeiket.

VI.

A nagy nap rám virradt.

Mióta Rózával először találkoztam, kerültem Bettit, kerültem még gondolatban is; semmit sem hallottam felőle, azon voltam, hogy ne halljak, és... ez éjjel róla álmodtam. Midőn fölébredtem, gondolkoztam felőle, de egykedvűleg. Úgy képzelém őt, mint vízbefúltat, ki hosszan úszott a habok alatt, s most még egyszer fölmerült, hogy aztán örökre elsüllyedjen. Feledésem folyamán úszott ő, s úgy véltem, emlékezetem holdvilága még egy halovány sugárt vet holt arcára.

Múlt éji álmam nemsokára kiment eszemből.

Közelgett végre az idő, mely a templomba, az oltár elé hitt, melyre tennap azt mondtuk Rózával: holnap ilyenkor! Néma elragadtatással függött tekintetem szép jegyesemen. Mily szép volt ő menyasszonyi ruhájában, koszorúval fején. És mind e szépség enyém, gondolám, s e gondolatot nem adtam volna a csillagos égett.

A násznép gyülekezett. Összegyűlt. Már indulófélben voltunk, midőn belépett... Ternyei.

- Meg fognak önök bocsátani - szóla -, hogy hivatlan létemre betolakodom; de oly örvedetes újságom van Andorlaki barátom számára, melyet egy percig is halasztani véteknek tartottam. Máté barátom, magad sem remélted ugye, hogy ma kettős ünnepet ülj? tudniillik: lakodalmat és keresztelőt...

- Mi közöm a keresztelőhöz! - mondám.

- Ej, az isten szent szerelmeért, hogyne volna közöd hozzá? - folytatá Ternyei. - Hiszen az apa te vagy... igen, barátom, a kis Betti egy fiúval ajándékozott meg.

Ez temetői jelenés volt. Úgy tetszett, mintha Ternyei toronyóra lett volna, mely tizenkettőt ütött, s a szellemeket fölidézte sírjaikból.

Halvány arcok és csend.

- Máté barátom, hát ilyen néma atyai örömed, mi? Pedig aki nem jó apa, vajon lehet-e jó férj?...

- folytatá Ternyei.

Miattam beszélhetett volna akármeddig, mert nyelvem le volt kötve, le volt fagyva. Róza szakítá őt félbe:

- Uram, ez szemtelenség, alávalóság! Ön kezemet kérte, és visszautasított... ön Andorlakinak vetélytársa volt... és ez elég magyarázatul...

Ezalatt magamhoz jöttem, s szólék:

- Igen, ez elég magyarázatul, és... de főntebb érzem magamat, semhogy ez alacsony vádat megcáfolni szükségesnek tartsam.

- Nem, Máté, nem szükség őt megcáfolnod, egy szót se e rágalmazóhoz! - monda Róza, hozzám simulva.

- Uram - szólítá meg Rózának atyja Ternyeit -, ideje, hogy távozzék ön körünkből...

- Jól van hát, távozom - felelt Ternyei -, de ha nem akarnak önök hallani, majd látni fognak. Isten önökkel, uraim és hölgyeim. Isten veled, Máté barátom, boldog házasságot!

Midőn Ternyei bezárta maga után az ajtót: úgy tetszett, mintha valami irtózatoss álma lett volna, mintha azt álmodtam volna, hogy fojtogattak... fölébredtem és nagyot lélegzém. Siette-

tém az esküvést. Azt gondolám, hogy a sietés életem ingadozó boldogságát szilárd alapra állítja. Rohanni, röpdülni szerettem volna a templomba, az oltárhoz. Ah, minek siettem! Ötpercnyi késedelem talán ötvenévi átkot hártott volna el fejemről.

Éppen, amint az egyházhoz értünk, lépett ki onnan két asszony egy... megkeresztelt csecsemővel.

- Könyörülj rajtam, én istenem! - sóhajték magamban, s ijedtemben úgy megszorítám szomszédom karját, hogy az majd fölsikoltott.

Róza tántorogva lépett amaz asszonyokhoz, s alig érthetőleg kérdé:

- Kié e gyermek?

- Egy szegény leányé - felelt az asszonyok egyike.

- Leányé - kiálta Róza.

- Fájdalom, hogy leányé.

És ezt hallanom kellett!

Róza felém fordult, és reám szögzé szemét... ilyen tekintettel üzé ki az angyal Ádámot és Évát a paradicsomból.

- Tehát csakugyan igaz? - szóla. - Mentsd magadat, most mentsd magadat. Hallgatsz? Tehát csakugyan megcsaltál...

- Nem, Róza, istenemre téged nem... - hebegém.

- Engem nem? Hanem hát mást, ugye?... S mint megcsaltál mást, úgy fogsz majd engemet is megcsalni...

- Menjünk, Róza, menjünk innen, és hallgass ki...

- Nem hallgatlak ki; hinnék szavadnak, hinném hazugságodat is, mert nagyon szeretlek!... Nem, nem szeretlek, nem foglak szeretni, ha szétszakad is bele szívem, mint e koszorú!

Letépte fejéről a koszorút, s összeszaggatva dobta azt lábaimhoz.

Az induló hintók robogása keltett föl álmamból vagy halálomból, vagy mi volt? Mit én tudom. Egyedül álltam; nem hittem volna, hogy mindez valóban megtörtént... de ott volt a bizonyosság előttem, az eltépett koszorú. Körülnéztem; azt a csecsemőt... fiamat keresték szemeim. Már elvitték, s ez szerencséje volt, mert kétségbeesésemben a templom falán zúztam volna szét koponyáját... szerencséje volt? Ah, inkább szerencsétlensége. Jobb lett volna neked ekkor, itt halnod meg, szegény, szegény fiam, te!... legalább apád lett volna hóhérod, nem más; s legalább templomnál haltál volna meg, és nem.....

Fölvettem egy levelet Róza menyasszonyi koszorújából.

- Legyen ez emléke annak, hogy egykor én is voltam boldog! - gondolám, s menék.

Mire hazaértem, elvesztettem a koszorú levelét. Visszafordultam a templomhoz, hogy egy másikat vegyek föl, s amint ott voltam, elfeledtem: miért mentem oda? Ismét útnak indultam, és jártam, isten tudja, hol, és gondolkodtam, isten tudja, mit, csak utolsó gondolatomra emlékezem, és az halál volt, öngyilkosság.

- Megölöm magam! - ezzel végzém. - Nem akarok tovább élni, nem élhetek tovább. Hiszen már úgyis eleget éltem! Boldog voltam néhány percig... vagy hónapig? Boldogságban oly hamar jár az idő; és boldogtalan vagyok néhány század... vagy csak óra óta? Boldogtalanoknak

oly lassú az idő. És én e kint tovább is szenvedjem?... Minek szenvedjen az ember, mikor oly könnyű menekülni minden bajtól? De nem gyávaság-e meghajolni, eltörni a fájdalom alatt? Nem a legnagyobb gyávaság-e az öngyilkosság?... És ha mindjárt az is, mit én bánom! S hátha még nagyobb gyávaság túrni a szenvedést, véget nem merni vetni neki?... Mért ne ráznók le a szívről azt a hernyót, melyet életnek neveznek? Mért várjuk be, hogy maga essék le róla, mikor már nincs min rágódnia többé!... Isten hozzád, világ!

És mentem a folyónak, hogy beleugorjam. Nem ugortam bele, mert az be volt fagyva. Jutott is ekkor eszembe: tél van-e vagy nyár? Ez a sors intése, gondolám, a sors elzárta síromat, azt kívánja, hogy még éljek. De minek éljek hát?... Minek? Hát nem vagyok-e apa? Igen, élni fogok, élni gyermekemnek, fiamnak és... és... hah, hogy erre még eddig nem is gondoltam!... Áldott légy, sors, hogy elzártad előlem a halál útját, légy áldott. Óh, ha van élet az élet után, és én a mennybe jutottam volna: leszálltam volna az idvek országából e kárhozatos földre, hogy teljesítsem, amit itt megtenni elfeledtem. Élni fogok gyermekemnek és a... bosszúnak!

VII.

A bosszúvágy később támadt bennem az atyai szeretetnél; mégis erősebb volt, mint ez. Előbb mentem Ternyeihez, mint fiamhoz.

- Isten hozott, édes barátom! - kiálta felém Ternyei.

- Ne légy oly szemtelen - válaszolék -, hogy még most is barátodnak nevezd. Ne háborítsd föl lelkemet e szóval. Hidegvérrel jöttem hozzád, úgy akarok végezni és távozni.

- Tréfán kívül, hideg komolyságod jobban meglep, mint a minapi dühöd. És mit akarsz végezni?

- Amit már a minap kellett volna tennem: téged kitörölni az élők sorából!

- Mily szívesség! Le vagyok kötelezve.

- Vívunk kell, Ternyei; vagy te ölj meg engem, vagy én öllek meg tégedet.

- Párbaj?

- Élet-halálra!

- Máté, Máté, mikor gyógyulsz már meg?

- Majd ha téged kiirtalak, mert te vagy a nyavalyám.

- Bolond vagy, pajtás, bolond. Szerelem és aztán párbaj! Mondhatom, hogy kopott jelenésekkel gazdagítod a világtörténetet.

- És én mondhatom, hogy te hiába okoskodol itt előttem. Határozz helyet és időt, és válassz fegyvert.

- Ám legyen, ha úgy akarod. Tehát a fegyver: semmi... a hely: sehol... az idő: soha. Aztán, remélem, pontosan meg fogsz jelenni...

- Csakugyan olyan gyáva vagy, amilyennek tart a világ, látom.

- Már megengedj, Andorlaki, én nem gyávaságból kerülöm a párbajt, hanem elvből.

- Ismerjük az ilyen elveket.

- Hidd el, ha mondom...

- Oh, nagyon hiszem!... De mit vesztegetjük a szót hiába. Akarsz-e vívni, vagy nem?

- Mondtam már, hogy nem.

- Úgy hát kényszeríteni foglak.

- Szeretném tudni: miként?

- Meg fogod tudni! - szólék, s távozám.

Tudtam, mily szenvedéllyel, dühvel szokott kártyázni. Úgy hívé, könnyű lesz őt ily alkalommal annyira fölingerelnem, hogy vagy elfogadja kihívásomat, vagy éppen ő híjon ki engemet. Várva vártam, hogy őt kártyasztalnál találjam, mibe egyébiránt nem sok idő telt. Kártyázott, de egyre nyert. Máskorra kellett tervemet halasztanom. Következő alkalommal is nyerni kezdett... nyert... már újra távozni akartam, midőn a szerencse fordult, és ő elkezdett veszteni. Egyre vesztett. Mindinkább tűzbe jött, s nagyobb-nagyobb összeget tett föl. Végre roppantat kockáztatott... kártyája jön... megnézi... ki akarja vágni, hogy nyert; ekkor kikapom kezéből, és

ízülről-porra szagatom. Fogát csikorgatva ugrott föl, és nekem... de hirtelen megállt, ismét leült, s hidegvérrel mondá a szolgának:

- József, új kártyát. Barátim - folytatá játszótársaihoz -, ez a pimasz erőnek erejével vívni akar velem, de azért sem éri célját, hahaha!

Pofon vágtam, ő rögtön visszavágott. Társai kacagtak, s én látva, hogy nem boldogulok vele, ott hagytam őket.

Még azon nap estéjén Ternyei lakására mentem. Magammal hitam szolgámat.

- Itthon urad? - kérdém Ternyei szolgájától.

- Igen - felelt az.

- Jer be velem, jertek be mind a ketten - mondtam a két legénynek.

Bementünk.

- Itt megálljatok - szólék a szolgáknak. - Ternyei - folytatám -, jer beljebb egy szobával.

- Minek?

- Jössz, vagy nem?

- De mivégre?

- Ha nem akarsz jöni, mindegy, itt is végezhetek...

- Menjünk tehát.

- Ternyei Boldizsár - kezdém a másik szobában -, utoljára kérem: meg fogsz-e víni velem, vagy sem?

- Ismét ez a párbaj, és mindig csak a párbaj... sohasem láttam ily unalmas embert!

- Ternyei Boldizsár, látod e karikást hónom alatt?

- Nos?

- Fülednél fogva húzlak innen szolgáink elébe, és addig foglak korbácsolni, míg a párbajt el nem fogadod... szolgáink előtt, érted?

Ternyei meghökkent, elsápadt.

- Aha, jól tapintottam! - gondolám.

- De Máté, te mégis rettenetes ember vagy - szólt oly hangon, mely talán akarata ellen esedező lett.

Nem feleltem, hanem megragadtam fülét, s vonni kezdtem a másik szoba felé.

- Andorlaki, megállj, egy pillanatig, kérlek... lásd, hogy hozzánk hasonlók előtt meggyaláztál, ezt föl sem vettem; de szolgák előtt, Máté, szolgáink előtt nem engedhetem, hogy csúffá tégy.

- Rajtad áll, a csúfságot eltűrni vagy elhárítani...

- De ha én víni egyáltalában nem akarok, vagy nem merek, hogy az igazat kimondjam...

- Még egyszer mondom: fülednél fogva viszlek ki, és fölhasogatom korbáccsommal ruhádat és bőrdet ama legények előtt.

- Tehát hajthatatlan vagy?

- Az.

- Máté, nem könyörölsz?

- Nem.

- Óh, istenem, teremtőm!... Nem, szolgák előtt nem engedem magamat megbélyegezni; inkább le hagyom vágni karomat vagy orromat... igen... tehát... vinni fogok. De te hittál ki; jogom van fegyvert választani.

- Válassz!

- Kardra megyek... ez nem oly könnyen halálos, mint a golyó.

- De nekem jogom... - hirtelen meggondoltam magamat, s folytatám -, jól van, tehát kardra! Mikor és hol?

- Mindegy akármikor és akárhol, ha már meg kell lennie.

- Tehát holnap napfölkeltkor az akasztófa mellett. De ha meg nem jelensz?

- Ott leszek, becsületemre!

- Eh, becsületed...

- Bizzál bennem. Szavamat adtam, s amit megígérek, meg szoktam tartani... hisz ezt már te is tapasztaltad...

- Hallgass, nyomorú! - vágtam közbe. - E gúny ajkadon a félelem miatt nyavalyatört lelkednek tajtéka. Tehát holnap, napfölkeltkor, az akasztófa mellett!

És ezzel távozám szolgámmal együtt.

- Te, Jancsi - szólék hozzá útközben -, holnap vinni fogok; segédem lesz.

- Szívesen, uram, s mi dolgom lesz új hivatalomban?

- Semmi, csak nézni fogod, hogy ölöm meg Ternyeit.

- Oh, ezer örömmel!... Hanem hátha ön talál valahogy odaveszni, jó uram?

- Ha én veszek oda? Akkor eltemetsz. Tudod, hol tartom pénzemet; azt el fogod vinni annak a leánynak, aki... aki nálam is volt néhányszor azelőtt. Emlékezel rá? Betti. Ennek viszed el pénzemet. Bútorom és ruhatáram pedig a tiéd lesz; megérdemled, mindig jó fiú, hű cselédem voltál. Hanem, igaz, úgy temess el, hogy senki észre ne vegye síromat, mert halálomnak titokban kell maradnia. A világ majd azt fogja gondolni, hogy bánatomban elbujdostam; s úgy kell, hogy ezt gondolja. Gyilkosomon kívül csak te fogod tudni, hogy nem bujdostam el, hanem otthon vagyok... a sírban, melynek helyét szinte csak te fogod tudni. Aztán te, Jancsi, néha-néha csak eljössz síromhoz, s tán egy-egy könnyet is ejtesz rá? Mit?... No, ne bolondozz hát! Hiszen nem mondtam, hogy már most kezd el a sírást. Ne könnyezze, jó fiú. Ez mind csak mesebeszéd volt... nem én leszek az, aki meghal. Eszem ágában sincs, hogy meghaljak. Bízom az örök igazságban, és ez Ternyei halálát kívánja, nem az enyémet, a megbántottét, az oly éktelenül megbántottét.

Hazaértünk. Lefeküdtem. Meghagyám Jancsinak, hogy öt óra tájban fölkeltsen, ha föl nem találnék ébredni. Nemsokára elaludtam. Az éjféli óraverés fölriasztott álmamból. Kinyitám szemeimet, körülnéztem. A gyertya égett szobámban; hosszú hamva lekonyult, s végén rózsák voltak. Jancsi karszékemen ülve szendergett; szeme be volt hunyva, de pilláin könnyek csillogtak a gyertya bágyadt világánál. Szegény jó fiú! Könnyezve aludt el, s bizonyosan miattam sírt.

- Tán korán is van még, uram! - mondá szolgám, amint hajnalban elindulánk.

- Mire odaérünk, jóformán feljön a nap - válaszoltam, s menénk.
- Jaj, elfeledtem bezárni az ajtót! - kiálta föl Jancsi, és visszaszaladt.
- Ez nem jót jelent - szóla, amint utolért a kapunál.
- Micsoda? - kérdém.
- Hogy az ajtót nyitva feledtük.
- Hát babonás vagy, te Jancsi?... De meg, ha magyarázni akarjuk, én éppen jó jelnek tartom. Lásd, az ajtó nyitva maradt... ez azt jósolja, hogy csakugyan visszajövök.
- Hm, meglehet. Adja isten.

Magyarázatom nagyon megnyugtatta őt.

Még üresek és csendesek voltak az utcák; csak a kakasok kukorikoltak koronként, s a távolban hangzott néhány férfi éneke, kik alkalmasint részegen mentek haza valami csapszékből. Gyors léptekkel folytattuk utunkat, amennyire képesek voltunk a nagy hóban; mert, úgy látszott, egész éjjel esett a hó. Kiértünk a városból. A fehér róna úgy állt előttünk, mint egy óriási terített asztal; rajta egy tányér... a hollók tányérja... az akasztófa.

Nemsokára, hogy odaértünk, láttunk két alakot felénk közeledni. Ez ő; mégis eljött, gondolám. Néhány perc múlva előttünk állt Ternyei segédével.

A keleti láthatár szélén a hó fölött piros szalag futott végig, mely a napjöttét hirdeté; vörös lett az ég, mintha gyilkot döftek volna szívébe, s vér folya sebéből. Lassanként halványodott... megjött a nap, az orvos, ki vére ömlését megállítja.

Sugártalanul, komoran nézett ránk a nap a ködön keresztül, mintha azt akarta volna mondani, hogy:

- Most állítottam el egy seb vérét, s ti máris vért ontotok.

Szótlanul közeledénk egymáshoz. Ternyei elényújtá a két kardot, hogy válasszak. Keze reszketett. Én megvetőleg mosolyogtam rá; észre látszott venni, mit mosolygok, mert ekképp szólt:

- Hűvös az idő.
- De kimelegedhetik az ember, míg a várostól ebben a hóban idáig gyalogol - válaszolék.

Látszott, hogy el akart pirulni szavaimra, de vére kissé távol járt arcától.

- Válassz tehát! - szóla, a kardokat folyvást tartva.
- Nem kell egyik sem - mondtam.
- Tehát nem vívunk? - kérdé, s holt arca éledni kezdett.
- De igen.
- Nos?
- Mindenesetre vívunk; de, ha neked jogod volt, mint kihívottnak, kardot választani: nekem jogom van...
- Mi? Mi jogod van? - kérdé akadozva.
- Erősebb fegyverrel víni - válaszolék.
- És mi az?

- Azt sem tudod? Pisztoly...

- Pisztoly?

- Igen.

- Nálam nincs pisztoly...

- Óh, van nálam!

- De én nem tudok lőni...

- Nagyon közel fogunk állani...

- Úgy meg is löhetsz...

- Éppen azt akarom.

- Ah - sóhajtott fel -, látom, hogy erővel életem ellen törsz. Tégy, amit akarsz. Mindenre kész vagyok. Mint csináljak?

Kivontam zsebemből két pisztolyt, s elébe tartottam.

- Válassz! - mondtam.

Az egyikhez is nyúlt, a másikhoz is; végre elfordította fejét, s az egyiket kivette kezemből.

- Hány lépésről? - kérde.

- Sehányról, majd csak így egymás mellől - feleltem.

- Mit? Egemás mellől?

- Igen.

- Hogyan?

- Csak úgy szépen, hogy mind a ketten egymas szívének szögezzük a pisztolyokat.

- Hisz úgy mind a ketten meghalunk.

- Csak az egyik pisztoly van megtöltve.

- S a másik...

- Üres.

- Elhiggyem-e ezt?

- Mindegy, akár hiszed, akár nem.

- Óh, te meguntad életedet, és most engem is a pokolba akarsz rántani magaddal...

- Ne fecsegi. Állj ide!

- Isten neki! Itt vagyok.

- Közelebb, közelebb...

- Mégis? Na...

- Így!

Szemközt álltunk. Pisztolyom vége mellét érte, s az övé az enyémet.

- Jancsi - szóltam inasomhoz -, olvass hármát. A harmadikra elsütjük.

Ternyei görcsösen szorította össze fogát, s szemeit behunyta. Keze úgy reszketett, hogy a pisztoly majd kiesett belőle.

Jancsi olvasni kezdett:

- Egy...

- Kettő...

- Három...

Egy pisztoly csattant, a másik durrant.

A hó piros lett... az én véremtől.

VIII.

Ternyei golyója csak egy oldalbordámat törte el, s bal kezemből egy darab bőrt és húst szakított ki. Miért is reszketett úgy az a nyomorú teremtés, miért nem lőtte keresztül szívemet!... Ha már őt pártolta az igazságtalan szerencse, ha én nem lőhettem őt agyon.

Hosszan feküdtem sebemmel.

Orvosom minél nagyobb nyugalmat tanácsolt; azért meghagyám szolgáltnak, hogy senkit be ne eressen hozzám semmi szín alatt, annyival is inkább, mert Ternyeire nézve becsületbeli kötelességemben állott titkolnom, hogy párbaj következtében vagyok beteg.

Egyszer késő este jött be hozzám Jancsi, s jelenté, hogy valaki beszélni akar velem.

- Tudod parancsolatomat - feleltem.

- Tudom, uram, de erővel be akar törni; alig tartóztathattam vissza.

- Ki lehet? Nem ismered?

- Nem ismerhetem, mert fátyol van az arcán...

- Fátyol? Tehát hölgy?

- Igen, uram.

- Hölgy? Hm; bizonyosan Betti lesz... ereszd be szegényt; és maradj magad kinn.

Szolgám kiment. A hölgy bejött. Fátyolát fölveté.

Nem volt Betti.

Róza volt.

Keservesen zokogva borult reám... éppen sebemre, melynek eddig minden érintés fájdalmat okozott. De ez édes teher alatt elfelejtém, hogy oldalam és karom keresztül van löve.

- Milyen halvány vagy, Máté - szóla, amint fölemelé fejét keblemről -, milyen halvány az arcod...

- Mint a tiéd, Róza.

- Óh, én sokat szenvedtem, nagyon sokat.

- Én is, Róza, én is!

- És teéretted, Máté...

- Úgy egymásért szenvedtünk...

- De nem szemrehányásként mondom - tevé hozzá oly nyájas hangon, milyentől megédesülne hetvenéves életem minden keserű emléke, ha most hallanám.

- Köztünk - folytatá ágyam szélére ülve -, köztünk vége a szemrehányások idejének, mert... hah, Máté, mi lelte karodat és oldaladat? Be vagy kötve... és én az imént rád nehezédtem...

- Egy kis sebem van...

- Nagyon megnyomtam, ugye?

- Ah, nem; örömet viselném e sebet az örökléten át, ha e teher nehezednék rajta, mely az elébb nehezédett.

- Elhiszem, Máté, de ma utoljára látjuk egymást...

- Utoljára? Óh, most már fájni kezdenek sebeim!

- Mi lelt? Szólj, mi bajod?... Hallgatsz? Miért nem mered megmondani? Valami veszélyes betegség, ugye? Ne félj, ne gondold, hogy elhagylak miatta...

- Neked megmondom, Róza, neked nem akarok hazudni... párbajom volt.

- Párbaj? Az istenért! Mi okból?

- Te voltál az oka, Róza.

- Én? Óh! És kivel?

- Teérted ki mással vívtam volna, mint Ternyeivel.

- Hah, férjemmel! - sikolta Róza.

- Férj... fő... - képtelen voltam kimondani e szót: férjeddél. - Eredj, Róza, eredj - szólék kis idő múlva -, te engemet soha nem szeretted, nem szerethetted!

- Nem szerettelek!... Azt mondja, hogy nem szerettem őt!...

- Hogy adhattad kezedet halálos ellenségemnek, aki agyonverte lelkemet, óh, Róza!

- Ha fájáról leszakad a levél: mindegy már akkor neki, akármerre fújja a szél. Szülőim kedvéért tettem, és, látod, bosszút is akartam állani... rajtad. Bosszút álltam... de magamon. Sajnálj, és ne kárhoztass!... De ne beszéljünk erről többet, Máté. Ma utolszor vagyunk együtt az életben, utolszor! Ah, érzed-e e szónak irtózatosságát? Érzed-e úgy, mint én?... Utolszor lenni azzal, kit szeretünk! Megtévelyodom, mielőtt... ah! Vigasztalj meg, barátom, kedvesem; mondd meg igaz lelked szerint... de nem, ha nem lesz is igaz, ha hazudsz is, csak mondd, hogy jobban szeretted, vagy legalább úgy szeretted, mint azon leányt...

- Ah, Róza, te hát csak azért jöttél még egyszer hozzám, hogy gyötörj? Ez kegyetlenség!

- Nem, édes lelkem, én nem akartalak megbántani, bocsáss meg! De megnyugtatósomul... hogy nyugodtan, boldogan haljak meg... ha majd meg kell halnom; mondd, hogy szeretted...

- Szerettelek és szeretlek, Rózám!... Mennyire szeretlek, azt ki nem mondhatom, de szerelmem nagyságának tanúja itt összezúzott csontom. És szólj: miként hitessem el veled, hogy te vagy az egyetlen, kit valaha szerettem, és bizonyosan, kit szeretni fogok is.

- Köszönöm, Máté, köszönöm! Óh, ennyit nem reméltem, nem mertem remélni. Ha én ezt akkor tudtam volna, ha bizonyos lettem volna ebben: most... de most már késő minden ha.

Lankadtan csüggeszté le fejét, és megpillantá kezemen jeggyűrűjét.

- Hah - folytatá örömmel -, e gyűrű még kezeden van?

- És ott lesz mindhalálig, Rózám! - mondtam én.

- Tedd ezt, kedvesem, tedd ezt. Lásd, a tied is itt van még, és elviszem magammal oda, hová nemsokára menni fogok: a sírba. Óh, e gyűrű csillagom lesz a föld sötét éjjelében. Mit gondolsz szerelmem, túléli-e testünket lelkünk? Még ezelőtt csak egy órával is óhajtottam meghalni és megsemmisülni; de most mióta tudom, hogy szeretsz, kívánom, hogy legyen élet holtunk után is. Nem bánom, ha nem jutok is a mennybe, az idvesség honába; csak a földben, a hideg földben legyen eszméletem... ott is boldogan fogok végtelen időközön át elmerengeni azon, hogy te szeretted.

És így beszélgeténk hosszan hosszan... mit mondok? Hosszú lett volna-e egy század ily boldogságban!

Óh, istenem, milyen rég volt ez, milyen messze van tőlem ez az este, negyvennyolc év terjed köztem és közte; negyvennyolc év! És azóta nem volt csak egyetlen boldog óráim sem. De lelkem föl-fölül az emlékezet csónakára, és átevez az esztendőök széles folyamán ezen estéhez, ezen elveszett paradicsomba, s a lomb, melyet régi boldogságom zöld fájáról hoz, eltakarja kopasz homlokomat, ezt a szélvész tenger habjaitól ostromolt pusztát kősziklát.

Nem tudom már, mi emlékezteté Rózsát, hogy végre távoznia kell tőlem.

- Itt az ideje, hogy menjek - szóla -, hogy elhagyjalak. Mátém, tehát... ah, nem merem kimondani a búcsúszót; félek, hogy szívem nem fog megrepedni bele... pedig én azt szeretném. Ha kedves volnék isten előtt: itt hagyna meghalni közeledben...

- Ne búcsúzzál, édes angyalom, még látjuk egymást...

- Nem fogjuk egymást látni többé, Máté...

- Talán...

- Soha... soha többé!

- Magad nem akarod?

- Én ne akarnám? Én?... de nem lehet... nem lehet... arra kérnélek, jőj el síromhoz...

- Sírodhoz?

- Ha meghalok... de az ember azt sem tudhatja, hol fogják eltemetni. Hanem, ha megtudod, hol takarítottak el: látogass meg, kedvesem, hajolj le hantomra, s mondd ki nevemet... óh, én meg fogom hallani, bármi mélyen lesz is ásva sírom, és feljövök hozzád, és karjaimba szorítalak, ha nem rettegsz majd tőlem... mert nem leszek talán oly szép, mint egykor valék; de nem foglak kevésbé szeretni, mint most!

Lázasan szorított szívéhez, és csókolt, mintha belém akarta volna lehelni lelkét. Óh, ez gyötrelmes-édes ölelés volt, mintha a leszakadt mennyország a pokol mélyébe esett volna, s összekeveredett volna az idvesség és a kárhozat.

Kiszakasztá magát karjaimból, és elrohant.

Soká nem alhattam el, egész reggelig, Sírtam... zokogtam... jajgattam... őrvöngtem.

Reggel felé elalvám.

Gyönyörűt álmodtam.

Álmamban folyam partján álltam, s néztem habjaira, melyek ringatva vittek egy haldokló hattyút... a hattyú végdalát zengé, és én hallgatám elragadtatással.

Következő azon hírt hallottam, hogy Róza a vízbe ugrott és belehalt.

IX.

Ahogy fölgyógyultam, első gondom volt fiam anyját keresni föl. Elveszem őt, nőül veszem Bettit, gondolkodám, igen, fiam kedvéért. Nekem nem kell feleség; de ama szegény gyermeknek életet adtam, tehát nevet is adok neki. És mi elleszünk majd Bettivel, nem mint lángoló szeretőpár, hanem mint békés szomszédok... nem mint két csillag, melyek az égen vándorolva egymásnak világítanak és egymást melegítik; hanem mint két halom, melyek egy közöttök emelkedő csemetét a szelek ellen oltalmaznak. S hátha még a holt láva szívem körül, e kitombolt tűzokádó hegy körül, föllevenedik s zöld sarjat fog hajtani?... Ah, soha! Mert ahhoz századok kellenének.

Bementem Bettiékhez. A szobában egy öregasszony volt, Betti anyja; karján egy kisgyermeket ringatott, az én fiamat. Hozzá közeledtem... szeme hunyva volt félig; szendergett. Ráhajoltam és megcsókolám... ajkam igen hideg lehetett, oly hideg, mint szívem volt, mert a gyermek hangosan sikoltott föl csókomra. Vagy talán szemrehányást akart tenni azért, hogy életet adtam neki?

- Hol van Betti? - kértem az öregtől.

- Néhány nap óta nincs honn - válaszolt ő.

- És hol van?

- A temetőben.

X.

- Andorlaki úr - szólott Betti anyja szomorú, reszkető hangon -, Andorlaki úr, ön leánnyal nem bánt nemesen...

- Dorgáljon, asszonyom - válaszolék én -, dorgáljon bátran! Türelemmel fogom végighallgatni, mert nagyon elismerem, hogy megérdemlem azt öntől.

- Szerencsétlen leánnyom! - folytatá egy könnyet törölve le szeméről, melyen meglátszott, hogy ez a könny nem volt az első e napokban. - Szerencsétlen leánnyom! Tudta ő, hogy önnek neje sohasem lesz, hogy ön nem fogja őt elvenni, és mégis odaveté magát az ön karjaiba. Hányszor intém őt: „Leánnyom, kerülj Andorlakit, mert ő meg fog csalni téged”... „Mit én bánom! - felelt a boldogtalan -, én szeretni fogom őt, ha megcsal is!”... „De a megbecstelenítés, a szégyen, a gyalázat!”... „Megbecstelenítés, szégyen, gyalázat! Szeret-e az, aki erre gondol? Szerettük-e azt, akiért ezt el nem merjük viselni?”... Így gondolkozott leánnyom, Andorlaki úr...

- Nemeslelkű leány! - sóhajték én.

- Igen, nemeslelkű leány, és ön mégis oly nemtelenül viselé magát irányában. Amint mondám, nem várta, hogy ön őt nőül vegye; de azt remélte, hogy néha, bármily ritkán is, be fog ön tekinteni hajlékunkba, s ha szerelemből nem is, legalább irgalomból csak vet feléje egy-egy tekintetet. Remélte, hogy koronként meg fogja őnt láthatni, csak azért, hogy térdeit átkulcsolhassa, és mondhassa önnek: rúgj el magadtól, és aztán nyújtsd ide lábadat, amellyel elrúgtál, hogy megcsókolhassam azt!... Ezt remélte leánnyom; de mint ön, úgy reménye is megcsalta őt, szegényt. Ön feléje sem jött, kerülte még az alkalmat is, mely által hírt hallhatott volna leánnyomról. Midőn gyermekét a keresztelestől hozták ki a templomból, ön akkor ért oda, mint vőlegénye egy más hölgynek. Az isten nem engedheté, hogy éppen ekkor férj legyen ön. Leánnyomnak tudtára esett e történet, és megörült rajta. Nem káröröm volt ez, nem irigylette ő ama hölgytől a boldogságot; de gondolá, hogy most már szabadabban lehet ön apa, mint ha azon házasság megtörtént volna. Azon reményével már rég föl hagyott, hogy őnt mint szerető láthassa; de hívé, hogy meg fogja ön látogatni mint anyát, meg fogja ön látogatni gyermekét, és hallani fogja az ön ajkairól e szót: fiam! Nem hallotta soha, és hetekig szenvedett, és hetek múltával vége lett szenvedésének, istennek hála. Óh, milyen nyomorú az én életem!... Ő volt az egyetlen, kinek én azt mondtam: gyermekem! És annak halálára, ki egyedül volt szívemhez kapcsolva, ki egyedül szeretett engem, annak halálára azt kell mondanom: hála istennek.

A szegény asszony fájdalmasan zokogott. Annyira meg voltam illetődve, hogy tán magam is sírva fakadtam volna; de szemeim forrása ki volt apadva azon éj óta, midőn álmamban egy haldokló hattyút láttam a folyam hullámain.

- Szegény Betti! - sóhajték. - Ellensége volt a sors...

- A sors? - szakítottam félbe. - A sors? De hiszen közös szokás: saját hibáinkért a sorsot vádolni.

- Én méltán vádolom a sorsot - válaszolék -, mert minden hibámat jóvá tettem volna...

- Ön jóvá tette volna hibáját? - kérdé gyermekem nagyanyja kétkedő, keserű mosollyal.

- Igen, jóvá tettem volna - feleltem. - Hosszas betegségem gátolt, hogy gyermekemet és az öné, kikre többször, sokszor gondoltam, meg nem látogattam. Ma hagytam el szobámat először, és ezen hajlék az első, melybe beléptem... és tudja-e ön, asszonyom, miért jöttem?

- Jötte valóban meglepett; kíváncsi vagyok tudni okát.

- Azért, hogy Bettinek tudtára adjam, miszerint gyermekemnek atyja és neki férje kívánok lenni.

- Ah, uram, ön ámít engemet, miként elámította leányomat... Hanem mi haszna volna ebből? Miért hazudna most én előttem? Én hiszek szavainak, noha hihetetleneknek tetszenek azok. Óh, teljesítse, amit most kimondott, annál könnyebben teheti, mert már úgyis csak az egyik vár teljesítést. Ha nem lehet ön gyermekem férje, legyen atyja e fiúnak, szegény kis unokámnak.

- Atyja leszek, asszonyom. És... hol fekszik Betti?

- A nagy kereszt irányában, a gyalogút mellett, balra... miért?

- Csak óhajtom tudni...

- Ah, isten áldja meg önt érte, uram!

Eltávoztam.

XI.

Mit cselekedjem azzal az emberrel... Ternyeivel? - kiálték föl többszöri, hosszú gondolkodások után -, mit cselekedjem vele? Adj eszmét, én istenem, adj egy bosszúeszmét! Megvímjak még egyszer vele? Életemet nem szabad kockáztatnom, mert megfogadtam, hogy apa leszek. De különben sem vívnék többé az életben... tapasztaltam már, mily igazság van a párbajokban. Aztán mit érne nekem, ha megölném is Ternyeit? A halál nem hosszúállás. Azzal csak jót teszünk, kinek életét vesszük el. Ternyeinek élnie kell, élnie nyomorultan!... De az a kérdés: mint tegyem őt nyomorúvá, legnyomorúbb teremtségévé az istennek?... És hiába feszítem eszemet, hiába töröm fejemet; nem találok semmi módot. Várni fogok. Az idő már sokat meghozott magával; talán engem sem fog végképp elmellőzni. Várjunk tehát, és bízzuk magunkat az időre.

Ezen nyugodtak meg kóbor gondolatim.

Ami kis hivatalom volt, arról is lemondtam, mert szétzúzott lelkem mindenre képtelen vala.

Csekély pénzzel bírtam, de elég volt, hogy belőle több évig neveltessék gyermekem.

- Itt van mindenem - szólék Betti anyjához -, fordítsa ön gyermekem szükségére.

- Mindene? Hát ön miből fog élni?

- Nem tudom...

- És mi szándéka van önnek? Mit fog tenni?...

- Nem tudom.

- Jövendője?...

- Ne kérdezzen, asszonyom - válaszoltam -, nem tudok semmit. Tartsa meg e pénzt, és gazdálkodjék vele, amint lehet; mert nem tudom, mikor adhatok ismét. De legyen ön meggyőződve, hogy nem fogom elfelejteni fiamat, ha pénzhez jutok.

- Tartsa meg ön ennek egy részét legalább - unszolt a jó asszony.

- Megtartottam annyit, amennyi egy kis időre biztosít az éhhalál ellen - feleltem. - Több nem kell, majd ad az isten. Éljen boldogul, asszonyom, én elmegyek innen, itt nem maradhatok; talán messzire megyek, de visszatérek minden bizonnyal. Isten önnel. Isten veled, szegény kisfiam, te... ah, még azt sem tudom, minek keresztelték? Mondja meg nevét, asszonyom. Nem tudom: fogok-e imádkozni, de ha igen, hadd tudjam imádságomba foglalni.

- Leányom az ön nevét akarta neki adni; de én nem engedtem...

- Jól tette ön, asszonyom, mert nevemmel együtt talán balsorsomat is öröklötte volna...

- Nagyatyjára kereszteltetém őt Bálintnak.

- Andorlaki Bálint! Nem hangzik rosszul... hm, hogy jut eszembe most, azt próbálni: jól hangzik-e vagy sem? Tehát isten veled, Bálintom, kisfiam, isten veled. Ha megtanulsz beszélni: emlegesd néha szerencsétlen, bujdosó atyádat.

Fiamtól hazamentem.

- Jancsi - szólék legényemnek -, amit a párbaj előtt neked ígértem: bútorom és ruhatáram legyen a tiéd. Csak a legszükségesebbeket viszem magammal az utóbbiból.

- Viszi ön?
- Igen, viszem.
- De hova?
- Azt a jóisten tudja.
- Ön tréfál, uram.
- Ej, hát már oly rég halt meg jegyesem, hogy tréfálni volna kedvem, vagy oly kevésbé szerettem őt, hogy ily kis idő...?
- Nem, ön nem mondhatja ezt komolyan - szakíta félbe szolgám.
- És miért ne mondhatnám?
- Mert... mert... hova mehetne ön?
- Azt magam sem tudom, mondtam már, de megyek. Utolszor látjuk ma egymást, Jancsi. Adjon isten neked jó gazdát, mert megérdemled.
- Olyan jót nem ad többé, mint ön volt, uram.
- Eh, ne beszélj ilyen balgaságot. Add ide kezedet, hadd szorítsam meg. Isten veled!

Megragadta kezemet, s csókja és könnyei egyszerre érték azt. Már jó messze haladtam az utcán, midőn véletlenül visszatekinték, s látám őt távolban engemet követni. Megálltam, hogy bevárjam. Félénk nyájassággal közeledett hozzám, mint a megvert kutya.

- Hát mit akarsz még, Jancsi? - kérdém.
- Csak egy darabra kísérem el önt, uram. Engedje meg, könnyebb lesz a lelkemnek.
- Nem, nem, Jancsi, eredj vissza, kérlek...
- Úgy hát szerencsés utat kívánok!
- Hiába kívánod, Jancsi, nehezen lesz belőle valami. No, isten áldjon meg, jó fiú.
- Isten önnel, isten önnel!

S mentünk, én előre, ő vissza. Az utca sarkán még egyszer visszanéztem... ő kalapjával intett felém a távolból.

A temetőbe tartottam, hogy fölkeressem a szegény kis Betti sírhalmát.

Szép derült alkony volt. Tavaszodni kezdett az idő, a fák hajtottak, a tavalyi száraz fűvek között a sírokon itt-ott zöld sarjak bújtak elő. Midőn a temetőbe értem, a nap utolsó sugárait lövellé a keresztekre, melyek között magasan emelkedett a nagy fehér feszület, repkénytől környezetten. A temető ajtajához közel egy roskadozó sírhalmon ült egy igen öreg, szegény asszony, ki ájtatosan imádkozott, olvasóval kezében. Más nem volt a temetőben, csak ezen aggastyán és én és a csendesség. Halk léptekkel, érzéketlenül haladtam a mondott gyalogúton a nagykereszt irányában. Már elfeledtem, mit mondott Betti anyja: az úttól jobbra vagy balra fekszik-e leánya, azért mind a két oldalon sorra olvastam a keresztek fölíratát. Egyszerre, mintha feneketlen örvény szélére bukkantam volna, megálltam, és úgy tetszett: szívem is megállt egy pillanatra... aztán, mintha ki akarta volna pótolni, amit elmulasztott, gyorsan kezdett verni. Egy név állított meg... Róza neve... az én Rózámé! Leborultam sírja előtt, és csókoltam fejfáját.

- Tehát itt nyugszol, itt enyészszel, édes idvességem! - kiálték föl.

Újra elolvasám nevét... tudja isten, oly jólesett azt olvasnom. Fejfája piroslott a nap végsugarától... egyszerre sötét lett... Félve tekintettem körül; azt gondoltam: valami ellenséges kéz takarta el szemem elől Rózám nevét. A nap leáldozott. Túlhan a még leveletlen, gyér fák között megkezdé útját a telihold, bágyadt halovány arccal, milyen a szenvedő hűség.

- Megtaláltam sírodat, Rózám, szép kedvesem! - szólék. - Tudod-e, mi volt végszavad hozzám? Azt mondad te, hogy hajoljak le hantodra, s híjalak neveddel... te meg fogod hallani, bármi mély lesz is sírod, és feljössz hozzám, és megölelsz, mert még itt is szeretni fogsz. Lehajlok hát hantodra, és nevedet hangoztatom, kedves nevedet, imádott Rózám! Halld meg ott alatt... és kelj föl... Ah, te nem jössz; nem hallod-e hangomat, vagy már elfeledtél engemet, ki téged sohasem foglak elfelejteni? Óh, nem, azt nem hiszem; de te már meghaltál, és a holtak nem kelhetnek föl, csak éjféلكor. Jó, be fogom várni az éjfélt, hogy még egyszer láthassalak, kit jobb lett volna soha nem látnom!

Így panaszkodám magamban, és vártam az éjfélt, sírhalmán ülve, fejfájára támaszkodva. Minden véle töltött órák emléke átvonult lelkemen, édesen, mintha eolhárfa pengett volna keblemben, mert azok boldogságos órák valának.

- És hová lett e szép idő? - kérdém, s keresve tekinték szét a földön és égen: körülöttem a fák és kereszték hosszú, sötét árnyat vetének. A földön a harmatcseppek, az égen a csillagok ragyogtak... csak szívemben nem ragyogott semmi. Fölsóhajtottam, és sóhajomat messziről meg lehetett volna hallani, mert csend volt, oly csend, mintha a világ nem létezett volna. Csak távol, alig hallható távolban zengett egy pásztorfuvola oly édesbúsan, hogy azon haldokló hattyú énekét véltem hallani, melyet álmamban láttam a folyam ringató hullámain.

És ezalatt közeledék az éjféل...

Ütni kezdett az óra...

Olvastam...

Tizenkettő!...

Összeborzadtam...

Fáztam és izzadék...

Iszonyodva tekinték körül...

És mit láttam?...

Irtóztató jelenés!...

A sírok megnyíltak. Mindnyájan. Egyszerre. Csak mellettem Rózáé nem. A megnyílt sírokból kiléptek a halottak... ifjak vének, hölgyek, férfiak. Csak Róza nem volt köztök. A szellemek mellettem lebegtek el. Hallottam, véltem hallani ruháik suhogását, csontjaik koccanásait.

- Hah - kiálték föl -, minden sír nyitva, csak a tiéd nem, Róza; a világ minden halottját látom, csak tégedet nem, Róza!... Hol késel? Miért nem jössz? Még egyszer látnom kell téged, szívem kitépett gyökere! Még egyszer látnunk kell egymást. És te csak nem jelensz meg? Nem jössz fel sírodból?... Jól van, hát én megyek le hozzád!

Örült gondolat gyújtá meg agyvelőmet.

Rohantam a sírásó kunyhájához, mely a temető közepén állott. Megzörrentem ablakát.

- Ki az? - hangzék ott benn.

- Nyiss ajtót! - mondám.

- De ki az?

- Csak nyiss ajtót!

- Minek?

- Nyisd ki az ajtót, vagy rád gyújtom a házat és meggyilkollak. Nyisd ki!

- Hah, zsvány... haramja...

- Csitt, ne kiálts... én nem vagyok haramja... jőj ki, és meg fogod látni, hogy nem vagyok az. Jőj ki, jó ember, kérlek, kényszerítlek, légy irgalmas!

Esedező hangom megindíthatta a sírásót, mert kijött.

- Ki az hát? - kérdé, amint az ajtót nyitá. - Mit keres itt, uram, ily későn? Mit kíván tőlem?

- Mit kívánok?... Mit is kívánok csak? Úgy, igaz! Adj nekem ásót, kapát...

- Mi végre?

- Ne kérdezd, csak adj. Ha nem adsz: agyonlőlek... töltött fegyver van nálam.

- Hah, csakugyan zsvány...

- Nem, nem igaz, nem vagyok zsvány, nincs töltött fegyverem, csak ijeszteni akartalak. De örült vagyok, ember, úgy nézz a szemembe, hogy örült vagyok, és az örülteknek óriás erejük van... azért adj ásót, kapát!

Félelemből-e, vagy miből, id'adta, amit kértem.

- Jól van, köszönöm. Hanem megállj, add ide ezen ajtónak kulcsát is.

- Házam kulcsát? Minek?

- Hogy bezárjalak!

- És miért?

- Hogy el ne futhass. Add ide ezt a kulcsot, ha mondom. Így. Most lódulj be, hadd zárjam rád az ajtót. Ne félj, mindent visszahozok. De addig csendesén légy, meg ne mocsanj; mert ha egy hangodat hallom, hogy segítségért kiáltasz: ott benn termek nálad, és kettéhasítom agyadat ez ásóval, és szívedbe vájom tíz körmömet.

Rázártam a sírásóra az ajtót, és visszafutottam, és ásni kezdtem... Róza sírját.

Ástam, ástam.

Szakadt rólam az izzadás.

Végre lejutottam a sír fenekére.

Nekifeszítettem az ásót a koporsó födelének...

- Mindjárt meglátlak, Rózám, szépséges szeretőm!

A hold pályája tetőpontján állott, s csaknem oly fényesen világított, mint a nap.

Most fölfeszítem a koporsófödelet... a hold előzőnlé sugáraival Róza arcát... én megpillantám azt... és... egy jajkiáltással élettelenül rogytam a koporsóba a halott fölé.

Nem tudom, meddig tartott ájulásom.

Midőn magamhoz tértem hirtelen leborítottam a koporsót födelével. Nem mertem többé rátekinteni Rózára; óh, az az egykor oly gyönyörűséges arc mily iszonyúan el volt éktelenítve! Ama homlok helyett, mely fehér volt, mint a zuhatag tajtékja; amaz arc helyett, melyet a szellő sokszor el akart fűjni, mert azt gondolta, hogy rózsalevél; amaz ajkak helyett, melyek pirosak valának, mint a rubint lelke; ama lehelet helyett, mely illatosabb volt Arábia minden fűszerénél... mindezek helyett most mit láttam és mit... óh!...

De néhány napig a folyam halaival és néhány hétig a föld férgeivel lenni... s a szépségnek vége!

Kijöttem a sírból, és hánytam ismét be. Minden hantnál, mely a koporsóra zuhant, úgy éreztem, mintha egy óriási kalapáccsal ütnék mellemet. Az idő elkomorodott. Szél jött, haragosan süvöltő szél, mely fekete felleget hajtott magával, mintha egy szerecsen rabszolgasereget hajtottak volna haragos kalmárok.

Midőn a sír be volt hányva, s a temetőt elhagyám: keleten a szürkület első nyoma látszott.

Mentem, mentem, és már messze jártam, mikor eszembe jutott, hogy a szegény Betti sírjához indultam, és nem az övénél voltam.

XII.

Midőn Róza arcát megpillantám ott lenni: lelkem kiszenvedett, keresztre húzta a fájdalom, és lett körülötte sötétségnek sötétsége, mint Golgotán, mikor az isten fia feszített meg. Lelkem meghalt, de testem élve maradt, hogy ő is kikapja a magáét a szenvedésből.

És kikapta. Szenvedett tíz esztendeig.

Milyen tíz esztendő volt ez!

Láttatok-e már katonavesszőzést? E tíz év napjai rám nézve két sorba állított katonák valának; én végigmentem e hosszú soron, és vesszőztetém a sanyarúság vesszejével.

Mert hajlékom nem vala: nyáron izzadtam, télen fáztam; és éheztem télen, nyáron.

Pénzemből hamar kifogytam, és keresni nem tudtam, nem akartam; koldulni pedig szégyelltem. Eladtam becsületes öltözetemet, s vettem helyébe olcsót, kopottat. De ez a pénzem sem tartott sokáig. Újra éhezni kezdtem, és mégsem vehettem rá magamat, hogy kolduljak. Az éhség kétségbeesésével néztem körül, s hah, mily szerencse, nem messze tőlem egy kutya rágódott valamin. Hirtelen odaugrottam... az eb megijedt és elszaladt, s nekem hagyta prédáját.

Sokan nem is gondolják, milyen jólesik néha az utcán csontot szopogatni, melynek húsát már leették valamely házban.

De nem laktam jól e csonttal.

- Uram - szólíték meg egy mellettem elmenőt -, uram...

- Nos? - kérde az.

Hallgatva álltam mellette.

- Mi kell hát? - kérde ismét.

- Semmi, semmi, uram...

- Máskor tartsd bolonddá apádat, gazember! - szólott bosszankodva és elment.

Ah, nem voltam képes kimondani, hogy alamizsnát akarok tőle kérni.

Végre elszántam magamat. A fogadóhoz mentem, mely előtt többen ozsonnáztak. Egy ifjút, ki sajtozott, kértem, adjon egy darabot ozsonnájából.

- Takarodjál - szólt az megvetőleg.

- Csak héját legalább kenyerének és sajtyának! - esengék.

- Pusztulj, szemtelen fickó! - rivallt rám.

Hova menjek most? - gondolám. Egy úrhoz nézek be, ebben talán csak lesz egy kis könyörület. És mentem. Magas, természetes, piros ember volt; a folyosón ült; hideg sültet falatozott, és savanyúvizes bort ivott, s nagyokat kacagott kutyáján, mely a fölötté tartott csont után ugrált. Nem akartam kedvtelésében háborítani ezen urat, s vártam, míg észreveszi otléteimet.

- Hát ez micsoda gízengúz itt? - kiálta föl, amint meglátott.

- Szegény éhező! - szólék esedezve.

- Ejnye, akasztani való, hogy mersz koldulni ép és fiatal létedre? Hordd el magadat. Vénülj meg és vakulj meg, vagy törjék ki kezéd-lábad... akkor számolhatsz rám.

- Köszönöm - válaszoltam, s távozáom.

Elhagytam a várost, tántorogtam; alig bírtak lábaim; nem csoda, mert az éhség nagy teher. Erősen fújt a szél... amint kiértem a városból, lekapta fejemről a kalapot, s a folyamba dobta, mely az út mellett futott. Elandalodva néztem utána.

- Ez a folyam nagy ellenségem - mondtam magamban -, nem engedte, hogy benne végezzem életemet; aztán elrabolta szeretőmet és most kalapomat.

Mert az a víz volt, melybe én bele akartam ugrani, s melybe Róza beleugrott. Érzéketlen folyam! Oly egykedvűleg vitte most kalapomat, mint egykor szeretőmet.

Már éj volt, midőn egy faluhoz közeledém. A falutól nem messze a legelőn tűz pislogott, melyet alkalmasint pásztorok hagytak ott. Melléje mentem, s végtelen örömemre megpillantám, hogy közel burgonyaföld van. Tíz ujjammal kapartam ki néhány burgonyát a földből, s tettem tűzbe, de nem győztem bevárni, míg megsült, mert nagyon éheztem; félnyersen ettem meg. S amint jóllaktam sületlen burgonyákkal, milyen jólesett utána az álom!

Másnap igen későn ébredtem föl. Mire a faluba értem, delet harangoztak. Óh, falun sokkal jobbak az emberek, mint városban. Az első háznál, melybe bementem, szívesen láttak, és jól tartottak meleg étellel, mit már oly rég nélkülöztem. Azonkívül így szólított meg jó gazdám:

- Nézze csak, úgy sincs kalapja; hogy hajadonfővel ne járjon, hát tegye ezt a fejébe. Egy kicsint rosszacská biz ez, megviselte a viszontagság; de a semminél csak többet ér. Tennap este, amint halásztam a falu alatt, nekem hozta a víz.

- Ez a magam kalapja volt - mondtam -, a szél belesodorta fejemről a folyóba.

- Úgy hát annál inkább! - szóla gazdám, s átadá kalapomat.

Hm, kalapom is kikerült a vízből, mint szeretőm; de kalapommal nem bánt az oly kegyetlenül, mint szeretőmmel... nem éktelenítette el annyira. - -

Közelgett az ősz. A napok, s kivált az éjek hűvösödtek, és ruhám oly vékony, oly rongyos volt.

Madárijesztő-váz közelében mentem el, mely kender között állt, s rajta egy hajdani szűr maradványa lógott. Levettem ezt, és nyakamba akasztottam. Azon a vállon feküdt e nyomorú szűrdarab, melyre egykor Róza hajta szépséges fejét.

Így jutott eszembe Róza mindig, de ráemlékezésem nem okozott fájdalmat, bánatot; tompa nyugalommal néztem a különbséget múlt és jelen között.

És a tél is bekövetkezett.

Pusztán utaztam. A hó már nagy volt, és még egyre esett, és a szél ragadta szemközt velem. Szibériai idő volt... s én rongyos ruhában és csizmában, melyből ujjaim kinéztek, gyalogoltam. Amennyire lehetett, béburkoltam magamat, s törekedtem előre. Hallottam, hogy kocsi közeledik felém, de nem néztem föl, mert a szél, mint korbács, hasította arcomat, ha fejemet fölemeltem. Amint hozzám ért a kocsi, e szavakat hallám... a hang nőé volt:

- Kocsis, hallja, kocsis! Álljon meg...!

A kocsis megállt.

- Utas, hallja! - szólt az elébbi hang. - Utas!

Körülnéztem; nem tudtam bizonyosan, engem szólítanak-e?

- Hova utazik? - kérdé a kocsiból a hölgy.

- Majd csak arrafelé - mondtam.

- De tudja-e, hogy arrafelé a halálnak megy?

- Hogyhogy? - kértem.

- Hát úgy, hogy mire a legközelebbi csárdához ér, addig megfagy; mert az idő oly rossz, és a csárda oly messze van. Jöjön vissza, ha nincs valami sürgető útja.

Utam nem éppen sürgető - szólék.

- Úgy hát, amint mondom, forduljon vissza. Csak ketten vagyunk a kocsissal; megfér itt még egy harmadik is. Üljön fel.

- Megengedi?

- Hogy ne engedném, az istenért?... Itt előttem jó helye lesz, ni. Így. Most már mehetünk.

És a kocs elindult.

- Hogy is indulhatott el ilyen időben hazulról? - kérde a hölgy jószívű szemrehányással.

- Nekem nincs hazám - válaszoltam.

- Nincs hazája? - folytatá ő. - Szegény ember!... És még milyen fiatal!... Aztán milyen szép aranygyűrűje van, ni... mégpedig jegygyűrű, amint látom.

Hirtelen eldugtam kezemet, melyen Róza gyűrűje volt.

- Hát minek takarja el? - szóla ismét. - Csak nem lopta? Ej, azt nem hiszem, mert ha lopta volna, nem merné az ujján viselni. Hm, ilyen szegény ruha, és az a szép aranygyűrű! Ugyan beszélje el történetét; olyan kíváncsi vagyok rá...

- Ha csak e föltétel mellett enged ön tovább is kocsiján ülnöm, úgy inkább leszálok, asszonyom!

- Hisz azt nem mondom. Csak maradjon, ha nem akarja is elbeszélni... noha nagyon föl van ingerelve kíváncsiságom. Hanem, igaz, én nem vagyok asszony; leány vagyok... tehát ne szólítson asszonynak.

- Leány kegyed? - kértem egykedvűleg.

Csak most tekintetem szemébe. Fiatal volt és szép. Sejteni kezdtem, miféle leány lehet.

- Az biz én, lássa, leány vagyok - folytatá. - Már asszonynak kellene lennem, hanem szeretőm megcsalt, elhagyott, Most szabadon válogathatok a szeretőkben. Válogatok is. Az igaz, hogy nem vagyok olyan boldog, mint mikor azt az egyet szerettem. De, hiába, úgy vigasztalja magát az ember, amint lehet. Én most csak búfelejtésül szeretek. Néha mégis erőt vesz rajtam a bánat, aztán sírva fakadok. Beértem volna holtomig az első szeretőmmel, soha másra nem is gondoltam volna; de ha ez gazember volt. Hej, nem érdemli meg, amennyit már sirtam érte. Istenem, ha egy igaz szeretőm akadna, tán még egyszer tudnék úgy szeretni, mint egy időben szerettem. Maga tán nem is hallgat beszédemre?... Mindegy különben; nem éppen azért mondtam, hogy meghallgassa. Csak könnyebb a szívemnek, ha szerelemről beszélhetek. Aztán ezek a gondolatok arról a gyűrűről jutottak eszembe. Vallja meg, hogy leánytól kapta... ugye?

- Igen, attól - válaszolék -, ha már úgy kívánja kegyed tudni.

- Hát van szeretője?

- Nekem? Szeretőm? Ilyen embernek szeretője!

- És miért ne? Azért, hogy ilyen szegény? Néz is arra a valódi szerelem!... No, vallja meg már, hogy van szeretője...

- Nincs.

- Tehát volt?

- Volt.

- Tán hűtelen lett?

- Nem.

- Meghalt?

- Meg.

- Szegény fiatalember!... Fogadni mernék, azért ilyen boldogtalan: bánatában hagyta így el magát. Mért nem volt ilyen, akit én szerettem!... Mert képzelem, mint szerethette kedvesét, ha ilyen szegénységben sem adta el ezt a gyűrűt!... Már sokszor rászorult ennek az árára, tudom. Lássá, ez szép magától.

Míg ilyeneket beszélt útitársnőm, beértünk a városba, melyből én kiindultam. Két fogadó volt; az előkelőbbikbe hajtatott. Leszálltam és megköszöném szívességét, s távozni akarék.

- Hát hova siet? - kérdezé tőlem.

- Majd valahol meghúzom magamat az éjen át - feleltem.

- Hó, várjon csak egy kicsit. Tőlem nem szabadul oly könnyen.

- Mit kíván kegyed?

- Azt, hogy melegedjék meg egy kissé szobámban, mert bizony nem olyan a ruhája, hogy meg ne fázhatott volna... de ne vegye sértésként szavaimat.

Szobát nyitattott, befűtetett, s bevezetett engem magával. Beszélt összevissza mindenfélét; én hallgatám és melegedtem. Már rég nem voltam meleg szobában. Elmondta, hogy atyja szabó, még anyja is él, de az ő hollétét nem tudják; hogy valódi neve Juci, hanem mióta új életpályára lépett, a Juci nevet Izabellára változtatá stb.

- Nem élek vissza tovább szívességével - szóltam én végre -, áldja meg az isten kegyedet...

- No, ha már nem maradhat, hát menjen isten hírével; hanem tán nincs is vacsorárávalója, ugye? Vagy ha van, jó lesz reggelire... Tegye el ezt a csekélységet...

Egy aranyat nyújtott.

Nem akarám elfogadni.

- No, vegye el már, tegye meg ezt a kis szolgálatot az én kedvemért. Vegye el, ha kérem. Ad még az isten nekem. Lássá, én már több szegény emberen segítettem, amennyire tőlem telt. Nem is képzelheti, milyen jólesik nekem, ha segíthetek a szegényeken. Aztán maga különösen megérdemli, mert hiszen oly hű szerető!

A jó leány kezembe nyomta az aranyat, s szeméből egy könny gördült szép arcára... én egy tekintettel köszöném meg adományát, s távozámm.

XIII.

Esztendő esztendő után búcsút mondott nekem, de a nyomorúság nem búcsúzott el tőlem. Bujdosásom elején sokszor féltem, hogy éhen halok meg... Bosszulatlanul halni meg! Ezért féltem a haláltól, nem annak kínjai miatt. Láttam végre, hogy az ember nem hal meg éhen, és ez volt nyugtatóm a sanyarúságoknak közepette; sőt minél mélyebben gázoltam az ínség iszapját, annál megleégültebb voltam, mert annál zöldebben virult bennem a bosszúnak vágya és reménye. Gyakran gondoltam fiamra... és ez az egyetlen volt, mi örök egykedvűségemet kissé megingatta.

- Szegény gyermek! - sóhajték föl. - Az összeg, melyet számodra hagytam, már rég elfogyhatott, és te most nagyanyáddal együtt nyomorogsz, mint apád. Háttha már meg is halt nagyanyád? Mi lett úgy belőled?... Talán boldog vagy, mert kiszenvédél.

Fiam napról napra gyakrabban jutott eszembe, s a rá gondolás mindinkább háborított, azért mindenáron menekülni iparkodtam ez emléktől. Úgysem segíthetek rajta, miért aggódjam hát hiába miatta? - szólék magamban. Az itálnak adtam magam. Ami kis pénzre tettem szert, inkább koplaltam, csak hogy ihassam és felejtsek. És én, aki oly szórtalan, csöndes, hideg voltam: ha megrészegeedtem, pörlekedtem, kötődtem, verekedtem. Bezúzták orromat, betörték fejemet, és kivetettek a csapszékből. Ahova löktek, ott aludtam el; s midőn kijózanodva fölébredtem, érzem, hogy arcom nedves. Szidni kezdtem, aki leöntött; s megtörlém tenyeremmel képemet, s ekkor láttam, hogy az nem vizes, hanem véres. Odamentem a legközelebbi kúthoz, hogy megmosakodjam; a kocsis meglátott, és végigvagdossott ostorával... hogy mertem véres kezemet a vályúba mártani, melyből az ő lovai isznak.

És egyre ittam, mikor ihattam; de lassanként már nem törték be orromat, fejemet, és nem vetettek ki a kocsmából, mert a bor nem ártott meg többé, úgy hozzászoktam, s eszerint nem is kaptam össze ivótársaimmal.

Így ültem egyszer egy nyomorú csárdában szórtalanul, mozdulatlanul és öntém a bort magamba.

- Úri barátom! - szólított meg egy magam korabeli ember, ki eddig szinte némán ült a szoba egyik zugában, s ki éppen oly rongyos volt, mint én. - Úri barátom! Hallotta-e már hírét Hiripi Gáspárnak.

- Nincs szerencsém... - válaszolék.

- Sajnálom, fölötte sajnálom, mert az én vagyok.

- Örülök... tessék velem tartani - mondám.

- Szívesen... - s megragadá palackomat.

- Ej! atyafi - kiálték föl -, nem azért kínáltam, hogy csakugyan igyék! Csupán azért, mert szokás.

- És az én szokásom: meg nem vetni a szíves kínálást...

- Jól van hát. Tessék!

- 'sten éltess'! - monda új társam, fölemelve a palackot, s olyat hörpöntett belőle, hogy maradt is, nem is benne. - Adom becsülettel! - folytatá -, nekem nyújtva az üveget.

Fölhajtottam a maradékot, s a palack fenekével kocogtam az asztalon... a csaplár jött, s újra megtölté azt.

- De tudja-e, tisztelt úr - kezdé azon egyén, ki nem szokta a kínálást megvetni -, tudja-e, miért állok tulajdonképp ön előtt?

- Sejttem - válaszolék boromra pillantva.

- Nem jól sejtí ön... ez csak egy kis intermezzo volt. Én gratulálni jöttem, mert ön nagy férfi, nagyobb, mint én, kinek pedig neve Hiripi Gáspár.

- Ah, ön igen kegyes...

- Csak igazságos, és nemkülönben méltányos. Ah, uram, ön megszégyenített engemet, és én elpirulék szégyenemben.

Évek óta e szó gerjeszté föl először kíváncsiságomat... szerettem volna látni, milyen lehet piruláskor azon arc, mely rendes állapotban is oly vörös, mint az övé volt. Ekképp folytatá beszédét:

- Igen, uram, ön megszégyenített s én elpirultam; de egyszersmind föltámadt bennem ama hódoló indulat, mellyel nálamnál nagyobb tehetségek irányában mindenkor viseltetem. Úgy van az... a talentum az aljas lelkekben irigységet, a nemes lelkekben pedig hódolatot költ. Van szerencsém az utóbbiakhoz tartozni...

- Ez igen szép - feleltem -, de mindeddig nem találhattam ki: miben áll ön fölötti elsőségem?

- Miben? Abban, hogy ön nagyobb mester, mint én... az ivásban.

- Lehetetlen...

- Való és szent igaz. Ön jobban tud inni, mint én; pedig becsületem szentségére, ezzel sokat mondtam.

- Hja, uram - válaszolék -, gyakorlás által sokra viheti az ember...

- Ön bölcs férfi, csalhatatlan igazságot beszél. Exercitium facit virum... tudja, mit tesz ez? Érti ön a latin nyelvet?

- Meglehetősen.

- Igen? Hah!... E csárda meg nem érdemli e szerencsét. Egyszerre két tudós benne! De a sors gyakran méltatlanokra pazarolja kegyeit. Uram, ha én itt csaplár volnék, s ily két tudós férfiú tisztelné meg jelenlétével házamat: tejben, vajban füröszténém őket egy hétig és ingyen. Hanem ebben a kocsmárosban nehezen lesz annyi emberség, hogy ezt megtegye velünk, mit gondol ön?

- Magam is azt tartom - válaszolék.

- Ugyebár? Ah, ez szomorú korszak a tudósokra nézve, mert nálunk még nem méltányolják a tudományt. Jól mondja Gvadányi: „Mint lehet, hogy ennek nagy a tudománya - - - mégis a világtól el vagyon felejtve, az érdemetlenek számába van ejtve.” De Gvadányi mindent jól mond. Óh, Gvadányi az én poétám! Bámulom, szeretem őt, és könyv nélkül tudom munkáinak felét. Tudja-e ön, miért szerettem meg Gvadányit? Mert a peleskei nótáriust írta, és tisztesség nem esik szólván, én is nótárius voltam; de... letettem hivatalomat, igen, letettem; azt ne gondolja ön, hogy elcsaptak. Tudom, még most is siratja falum, hogy elhagytam; mert rám illenek ama szavak, melyeket a peleskei nótáriusról mond Gvadányi: „Nem volt ilyen ember a Szamos mentébe, nem is járt gubába, hanem kék mentébe, ő egy esküdtnék is mert állni szemébe, mert hazánk törvénye gőzölgött fejébe”... Falum tisztelt, szeretett, de mindazonáltal ott hagyám és eljövék. Nagy kedvem jött a művészethez, annak okáért egy színésztársaságnak lelke lettem, tudniillik sűgője. Minthogy azonban cudarabb nemzet nincs a világon, mint azok a

csavargó komédiások, tehát elcsaptam a társaságot, és lemondtam a művészetéről. De életemet majd később beszélem el önnek... mert, remélem, egyhamar nem fogunk elválni egymástól. Én ezennel megajándékozom önt örökös barátsággal. Mi rendkívül összeillünk. Mind a ketten tudományos emberek vagyunk; mind a ketten hatalmasan értünk a borital nemes mesterségéhez... bár az öné az elsőség... de isten segítségével még majd én is kvalifikálom benne magamat; és mind a ketten szabad, független életet viselünk. Dicső jövőnk lesz, nemde? Boldogan fogunk végigsétálni az életen, mint két szerelmes valami szép kert lugasán; mit szól ön ehhez?... De, a mennyköbe is, ily jó barátok, és önzünk egymást! Ez csúnyaság. Hagyjuk el azt az önt és mondjuk helyette, hogy te... mit?

- Isten neki! - szólék vállat vonva -, de barátságomnak nem sok hasznát fogja ön... vagy fogod venni.

- Hasznát venni! - kiálta föl új barátom bosszankodva. Hát azt gondolod, hogy haszon fejében kötöttem veled barátságot?

S efölötti bosszankodását egy itce borom kétharmad részével önté le.

- Az igaz - folytatá -, hogy most a te borodból iszom, de majd iszol te is az enyémből, ne félj. Most egy kissé szűk világot látok, mert harapófogóval sem lehetne zsebemből egy árva fillért is kihúzni... de ez csak a legközelebbi helységig tart.

- S ott?

- Ott lesz pénz, barátom, annyi, mint a köles. Azért, kocsmáros úr, áldja meg ezt az üveget.

- S ki fizeti ki? - kérde a kocsmáros.

- Ki fizeti ki! - kiálta föl Hiripi. - Aligha magára nem írta e szókat Gvadányi: „- - Kevés varjút láttál, földi, karón; nem neveltek téged zsemlén, csak vakarón; pokrócon hevertél, nem bárson takarón; azért kérdéseid hangzanak ily aprón.” Tölts meg az üveget és hozza ide!

- Szeretném előbb az árát látni - monda a kocsmáros.

- Itt ez az érdemes barátom fogja kifizetni - szólott Hiripi reám mutatva.

- Igen, én kifizetem... itt van a többinek az ára is.

- Így már jól van - monda a kocsmáros. - Az ő rovására bizony nem adtam volna egy gyűszűnyi bort sem. Hiszen még tennap itta el minden pénzét nálam; az utolsó itcét már ki sem tudta fizetni... egy szennyes, rongyos zsebkendőt adott az árába.

S a kocsmáros újra tele palackot hozott elénk.

- Hanem, Gáspár barátom - szólék -, ez már az utolsó itce ám, mert kifogytam a pénzemből...

- Adnak még arra a gyűrűre, amely'k ottan az ujjadon van...

- Arra nem fognak adni...

- Miért?

- Mert nem jön le az ujjamról...

- Próbáljuk meg...

- Nem próbáljuk biz azt...

- Hidd el, hogy én le tudnám venni...

- Elhiszem, de ne fáraszd magadat...

- Hm, tán a szeretőd emléke?

- Már akármí.

- Hadd el azt a golyhóságot, édes pajtásom. Tudod-e, mit mond Gvadányi?... Azt mondja, hogy: „Asszonynak és lónak hinni soha nem kell; tele vagynak ezek hamis erkölcsökkel.”

Borunk elfogyott, s mi útnak indulánk. Amint kiléptünk, a kocsmáros ilyesmit morgott utánunk:

- Derék két madár; ugyan összeillenek!

Én ballagtam szokott egykedvű komolysággal; Hiripi Gáspár pedig néhány mondását idézte Gvadányinak, aztán félreüté kucsmáját, s bokáit összeverve énekelni kezdte:

*Két krajcárom volt, elástam,
Megszáradt a torkom, felástam.
Így jár, aki mindig szomjazik,
Míg a temetőbe nem viszik. - -*

A temető... a temető... gondolkodni kezdtem a temetőről.

XIV.

Hiripi valóban nem haszonlesésből kötött velem barátságot... ha szövetségünket barátságnak lehet nevezni; és miért ne lehetne? Mert rongyosak, földönfutók, korhelyek voltunk?

Barátok levének.

Én barátja lettem, mert tudtam, hogy meg nem csalhat, miután nem volt mit vesztenem a földön, s hogy ő barátom volt, mutatta az, hogy semmit sem várhatott tőlem, s mégis ragaszkodott hozzám.

Együtt jártunk helységről helysége. Az én hivatalom volt a kocsmában szállást csinálni; ő azalatt bejárta a papot, tanítókat, a jegyzőt, s ami más tanult ember vagy úr volt a faluban. Hol garasokat, hol forintokat hozott. Mind az én kezembe adta. Nem is igen szólított másként, mint:

- Pénztárnokom!

Aki ezt hallotta, s végignézett öltözetünkön: nagyot kacagott, és nem ok nélkül.

Ami pénzt összegyűjtött egy faluban, azt nem is vittük másba. Ugyanott elittuk, vagyis elitta, mert én a rám eső részt ettem. Mióta tapasztaltam, hogy a bornak többé semmi hatása nincs rám, hagyogatni kezdtem az italt, s lassanként egészen elhagytam. Gáspár barátom efölött nagyon sajnálkozott.

Ah - sóhajta fájdalmasan -, tehát csakugyan egészen elfajulsz? Kivetkezel erkölcsödből? Lelépsz a virtus ösvényéről?... Látom, hogy napról napra romlottabb lesz a világ! Látom, hogy maholnap meg lesz hazudtolva Gvadányinak ez aranymondása: „Nincsen a magyarnak jobb málvázsiája, nincs jobb balzsamomja, jobb magnéziája, mint ha tele pince az ő patikája.”

Egyszer lélekszakadva rohant le Hiripi barátom a kocsmába, hol őt vártam látogatásairól, amint nevezé koldulásit, s így kiálta föl:

- Kocsmáros, húszezer akó bort nekem, és pénztárnokomnak itt hétezer tortát, ugyanannyi fácánt és pisztrángot!

- Mi lelt, Gáspár? - kértem, s magam is csaknem elmosolyodtam jókedvén, mely szeméből sugárzott.

- Mit kérdezel? Azt kérde, hogy mi lelt? Az lelt, hogy a világ vége közeledik!... Barátom, te nem iszol már bort, s a hitelezők kérés nélkül megkapják pénzüket... szólj hát: nem készül-e veszni a világ? S minthogy maholnap végünk lesz, tehát lássunk hozzá és együnk, igyunk, amit szánk, szemünk megkíván. Látod ezt?

- Látom.

- Mondd meg hát, ha látod, hogy mi ez?

- Pénz.

- Úgy van, kétségen kívül, tagadhatatlan, de mennyi?

- Ötven forint.

- Annyi. Egy fitying híja sincs. És te nem ájulsz el örömedben?

- Nem.

- Én sem. Hanem képzelj, hogy jutottam e pénzhez. Még jeruzsálemi András idejében adtam egy iskolatársamnak kölcsön. Tudod, akkor rám nézve jobb idők jártak. Csak úgy adtam neki, hogy no; szegény fráter volt, látod. Most, amint a paptól kijövök, bementem egy úri házhoz... hát ki annak az úri háznak az ura?... Már meg se mondom, úgyis tudod. Megismertem, hogy egykor együtt tanultunk, de azt rég elfeledtem hogy én hitelező is vagyok, és éppen ennek a hitelezője. Én hitelező, hahaha!... Hah, ezer átok, és mégsem hoztak bort... Kocsmáros, bort!... Pénztárnok, a mai napból már nem sok van hátra; mit gondolsz holnapután reggelig elnyelhetjük-e ezt a kincset? Én kétségbeesem a szégyen miatt, ha akkorra marad egy fillérünk. Gondoskodjál, hogy megmenekedjem a kétségbeeséstől. Nesze. Ha azt hiszed, hogy belénk nem fér, hívass cigányokat, s hányd a cimbalomba, ami fölösleges, érted? Legyen az ember generózus!

- És ez mi? - kértem, egy kis batyura mutatva, melyet generózus barátom az asztalra vágott, mikor bejött.

- Ez? Hm, erről meg is feledkeztem. Ez a sokévi kamat.

- Mi van abban a kendőben?

- Egy tisztességes öltözet ruha, pajtás, melybe te azonnal belebúhatol.

- Én? Magadra is rád fér...

- Az igaz; de először te, azután én. Aztán... - s ezt súgva mondá... -, aztán ki az ördög adna valamit, ha ilyen becsületes hüvelyben járnék kéregetni? Gondold meg.

Ezen okot helyesnek találtam, s elfogadtam a ruhát. Amint meglátott benne Hiripi, bámulva kiálta fel:

- Pajtás, e verset terád csinálta Gvadányi: „És uniformisát ha felveszi, oly szép: Delphis templomába állhatna ilyen kép!”

Valóban, szinte magam is örültem, amint végignéztam magamon. Már közel tíz éve volt, hogy folyvást rongyok fődözték testemet. Oly jólesett szememnek ezt látnia, mint a börtönéből menekült rabnak az élő, zöld természetet. És ha az ismét lefoszlik rólam? Akkor majd megint a régi rongyházi leszek. Tudja isten, e gondolat oly keserűnek tetszett. Ha az ember egyszer lesüllyed, bármi mélyen is: egykedvűleg nézheti süllyedését; csak ha ismét vergődik kifelé, s mossa le magáról az iszapot, akkor kezd undorodni a helytől, melyben fetrengett.

Hiripi nekilátott az ivásnak. Keveslette, hogy egy palack álljon előtte; telerakatta az asztalt, s gyönyörködve emelte szájához hol az egyiket, hol a másikat. Aki csak bejött a kocsmába boldog, boldogtalan: innia kellett.

Gáspár barátom hamarabb odalett, mint különben, nemhiába, hogy kettőzött erővel és szorgalommal látott dolgához.

- Húzd rá, cigány, hadd táncoljak! - mormogá, s elaludt. Cigányok nem is voltak jelen tulajdonképp.

Szemeimre nem jött álom. Sarokba húztam magamat, de nem sokáig maradhattam egy helyen. Nyugtalan voltam, tíz év óta először, s nem tudtam, miért. Gondolkodtam; de gondolatim helyről helyre, tárgyról tárgyra ugráltak, összefüggés nélkül, rendetlenül, hirtelen. Politika, történet, költészet s minden, mivel egykor foglalkoztam, megfordult elmémben. Múlt és jövő, mint késő alkony és kora hajnal állt előttem; ott sötétedett, itt világosodott, és egyikben sem láthattam tisztán.

Ez olyan különös este volt.

Végre egy utazó úr jött a vendégszobába, hol valék. Káromkodott, szidta az ilyen hitvány falukat, hol az utast egy éjen át is az unalom öli meg.

- Szeret ön kártyázni? - kérdé tőlem.

- Nem is tudok - válaszolta.

- Jöjjön szobámba, megtanítom; csak hogy időm teljék.

E szavakra hideg vagy meleg futott végig rajtam, magam sem tudom; de szinte megrázkódtam bele. Ha nyernék! - gondolám. És ha elvesztem e néhány forintot, mely nálam van? Még a kocsmárosnak sem fizettünk; ha elvesztem, és nem fizethetek... kidobnak bennünket, mit tehetnek egyebet?... De nem fog-e megharagudni Gáspár barátom és nem méltán-e, hogy elraboltam pénzét; mert valóságos rablás lesz... mindegy!

- Nos, jön ön? - kérdé azon úr.

- Ha úgy tetszik... nem bánom... - feleltem tettetett egykedvűséggel; érzém, hogy egész testem reszket.

Az udvaron mentünkben rákiáltott kocsisára, hogy korán reggel fogjon és jöjjön be őt fölkelteni. A kocsis korán reggel bejött, hogy fölkeltsse urát. De ez le sem feküdt még. Egyre kártyáztunk. Nemsokára kocsira ült és elutazott... de néhány száz forintja nem utazott el vele.

XV.

- Hiripi pajtás - szólítám őt meg másnap, amint fölébredt -, mit álmodtál?
- Szépet, barátom, gyönyörűt! - felelt ő. - Azt álmodtam, hogy én vagyok az az angol herceg, kinek nevét már nem tudom, csak ennyit tudok róla, hogy testvére ötöt egy kád malváziai borba fullasztotta. Ugye, fölséges álom? Malváziai borba fulladni... De mi az ördög jutott eszedbe, hogy álmatagat kérdezed? Még ezt soha nem tetted.
- Csak azért kérdeztem, hogy vajon nem álmodtad-e meg bajunkat, szerencsétlenségünket?
- Szerencsétlenség? Én nem tudom, mit jelent e szó, mert sohasem tapasztaltam. Rám nézve nem egzisztál...
- Úgy hát most tapasztalod. Hímezés-hámozás nélkül kimondom, hogy az éjjel kártyáztam, és minden pénzüket elvesztém.
- Mind, mind?
- Egy fillérig.
- Ejnye! - kiálta föl Hiripi. - Ejnye! Csak már legalább egy garasod maradt volna pálinkára; olyan jólesnék megöblíteni a torkomat...
- A többivel nem gondolnál?
- Annyit se, mint a holnapi nappal!
- Dicső fiú vagy, Gáspár, dicső! Méltó arra, hogy szívemhez szorítsalak, e szívhez, melyhez tíz év óta nem közelített emberi lény. Jer, hadd öleljelek meg. Lásd, azt gondoltam, hogy bosszankodni, haragudni fogsz rám, s te még csak homlokodat sem vontad redőkbe. Óh, barátom. Tudd meg hát az igazat, hogy kártyáztam az éjjel... de nem vesztettem. Nyertem, nagyon sokat nyertem; nem is képzeled, mennyit?
- Nyertél? Hisz eddig nem is kártyáztál...
- Nem, mert kedvem sem volt hozzá, és nem is volt mivel.
- Pajtás, ez szomorú, nagyon szomorú! Jobb szeretném, ha elvesztetted volna pénzedet.
- Miért, te balga?
- Azért mert először játszottál, s tudod-e, mit mond Gvadányi... azaz nem is Gvadányi, hanem a kártyások mit mondanak? Prima fortuna raro bona...
- Az igaz, azt tartják, hogy az első szerencse ritkán jó; hanem a példabeszéd még tovább is van...
- Sed si bona, valde bona...
- Úgy van... de ha jó, nagyon jó!
- Hm, és mennyit nyertél?
- Nem sokkal kevesebbet ezer forintnál...
- Ezer forint? Ennyi pénz nincs is a világon!
- A zsebemben van.

- Ezer forint... eh, csak álmodom, hanem az igaz, hogy majd olyan szép álom, mint a múlt éjjeli.

- Nesze, markold meg, hogy meggyőződjél, miszerint nem álom.

- Valóban nem!... Ah, barátom, rám nézve gyászos epocha kezdődik... hiszen most már két hétig sem lesz szükség arról gondoskodnom, hogy mit eszünk, mit iszunk. Te, tudod mit? Megveszem Magyarország minden borát, és foglalót adok a jövő esztendei termésre.

- Nem úgy, Gáspár, e pénzt nem szabad elköltenünk. Megmondom: miért? Nézd, nekem gyermekem van, egy szegény kis gyermekem, kit eddig is táplálnom kellett volna, és nem volt miből; ki talán a legnagyobb ínségben sanyarog, s kit már tíz év óta nem láttam.

- Ejnye, ejnye, hogy gyermeked van! - szóla Hiripi fejcsóválva. - Hát miért is nem mondtad ezt előbb? Tán már eddig is kuporgathattunk volna össze valamicskét a számára; az igaz, hogy meglehetősen rendesen éltünk, de kissé még rendesebben élve megtakaríthattunk volna egy kis összeget... s hol van gyermeked?

- Távol innen... valami négy napi járóföld. Én még ma indulok, mindjárt. Eljössz-e velem, Gáspár?

- Elmegyek-e? Hova ne mennék én veled!

Nemsokára kocsin ültünk és utaztunk. A legelső városban, melyet értünk, felruháztam Hiripit. Erre nagy nehezen rá tudtam venni, hogy az általam vett öltözetet elfogadja; de arra sehogy sem bírtam kényszeríteni, hogy az én pénzből igyék. Készpénzből vigadni nem mesterség, aztán gazdálkodni is kell gyermeked számára: ezt felelte, s mindenütt, ahol megálltunk, eljárt látogatóba, s amit így szerzett, azt elitta. Csak annyit kért tőlem, hogy egy hordó bort vehessen. Megadtam neki. A hordót kivitette az udvarra, s csapját kihúzta, és hagyta folyni a bort, és gyönyörködék benne. Végre beértünk a városba, hol ifjúságom... Betti... Róza... gyermekem és... Ternyei... hah!

Tíz év óta nem voltam itt.

Tíz év alatt mennyire megifjodott e város! Tíz év alatt mennyire megvénültem én!

XVI.

A ház, melyben Betti meghalt s gyermekem született, a város elhagyottabb részében állott, hol a szegénység húzta meg magát. Ezt fölkeresni első gondom volt. Roskadozott már akkor is, midőn járni kezdtem bele; most már egészen az utolját járta. Egy gerenda, mely az utcáról homlokának támasztatott, tartá meg az összerogyástól. Falán repedések ásítottak, egyetlen ablaka, mely az utcára nézett, papírral volt foltozva.

- Nagy szegénység! - gondolám, s bementem dobogó szívvel. Elrémültem.

Betti anyja szegény volt; de szobáját csinosan, rendben tartá. Két tisztességes ágy, néhány bőrszék, a szoba közepén egy nagy diófa asztal s az ablaknál egy kis varróasztal volt bútora, s falán képek lógtak, melyek József életét ábrázolák a Bibliából, amint testvérei eladják a kalmároknak, amint Egyiptomban fáraónál van stb. És most mindezekből semmi nem volt a szobában. Egészen üresen állt; falairól hulladozott a mész, látszott a vakolás, a kályha bedőlt. Elrémültem, amint benyitva ezt láttam. Eszembe sem jutott hirtelen, hogy már más is lakhatik itt, vagy éppen senki sem, ami még valószínűbb volt.

Beljebb léptem, s könnyebbült szívem... az ajtó megett idegen arcot pillanték meg. Nő volt; mintegy harmincöt évesnek látszott. Egy zsup meztelen szalmán feküdt betegen; semmi más nem volt alatta, s igen ócska, kopott ruhájával takarózott. Fejénél egy bögre ivóvízzel; egy üvegcsé orvossággal; s egy paraszttányér, benne kopott pléhkanál s maradék étel. Minden nyomort átszenvedtem már, s ez itt mégis megdöbbenett, oly nagy volt.

- Megbocsásson, jó asszony, hogy háborgatom - szólék -, azt gondolám, hogy e szoba régibb lakóit fogom itt találni... Most már nem tudom, hol keressem őket, miután itt nem lelém - folytatám szünet múlva. Rég van itt kegyed?

- Néhány hét óta - felelt a beteg bágyadt, lassú hangon.

- S ki lakott itt kegyed előtt?

- Senki. Betegen és szegényen jöttem e városba, s a legolcsóbb szállást keresém. Ez a legolcsóbb, mert senki nem mer benne lakni, félvén, hogy leroskad a ház; én remélem ezt, s vajha teljesülne reményem.

- Szegény asszony, kegyed nagyon boldogtalan lehet! Ha nem látnám, tudtomra adnák szavai.

- Óh, nagyon boldogtalan vagyok, a legboldogtalanabb a világon. Hányan mondják ezt magokról! Ha engem látnának, nem mondanák.

- Szegény teremtés! Sok szükségét szenved ugye? Van-e miből élnie?

- Már rég éhen haltam volna, de itt a szomszédban van egy öregasszony, ki könyörületből táplál. Ah, miért vannak könyörületes szívek! Ha nem volnának, most nem szenvednék. Sokszor azt véli az ember, hogy irgalmasságot követ el, midőn a legnagyobb kegyetlenséget cselekszi. Gyakran átok a jótétemény. Azon öregasszony hord naponként ételt és orvosságot, vagy egy kisfiú által küldi el...

- Öregasszony és kisfiú! - gondolkodám. - És hány éves az a fiú?

- Mintegy kilenc-, tízéves...

- Ha ő volna! Hol is laknak?...

- Erre fölfelé, az első szomszédban.

- Köszönöm. Sejttem, hogy azok lesznek, akiket keresek...
 - A kisfiú mondá, hogy ezelőtt ők is laktak e szobában.
 - Óh, úgy bizonyosan ők. Rongyos ugye az a kisfiú? - kérdém aggalommal.
 - Szegény, de nem rongyos.
 - Hála istennek! - kiálték föl. - De ön asszonyom, ön oly... oly... minél tovább nézem, annál ismerősbeknek tetszenek vonásai; hanem emlékezetem rossz kéngyertya, nem gyűjthatok vele hirtelen világot, hogy lássak. Hah, szóljon, nem Izabella vagy Judit ön?
 - Honnan tudja neveimet?
 - Óh, és csakugyan kegyed az?
 - És ön ismer engem?
 - S kegyed engemet már nem?
 - Nem emlékezem...
 - De hogy is emlékezhetnék! Akkor egészen más idők jártak... mind kegyedre, mind rám nézve. Jut-e eszébe? Hideg téli időben utazott kegyed, s egy isten- és embertől elhagyott rongyos csavargót fölvelt ön kocsijára, hogy megmentse a megfagyástól.
 - Az meglehet.
 - E csavargó én voltam. Nem emlékezik kegyed.
 - Régen lehetett...
 - Valami kilenc éve...
 - Nagyon rég volt már, nem jut eszembe.
 - Mindegy. Kegyed jótevőm volt, szobájába vezetett, hogy fölmelegedjem, és még pénzt is adott. Én nem szoktam elfelejteni a megbántást; de a jótéteményt sem. Számolhat kegyed hálámra!
 - Igen? Tehát lesz, aki el fog temettetni...
 - Óh, milyen szép volt akkor kegyed - vágtam szavába, hogy sötét gondolatától eltérítsem -, milyen szép volt akkor kegyed!
 - Siettem élni...
 - Midőn megláttam most kegyedet, mintegy harmincöt évesnek véltem.
 - Pedig még alig múltam huszonöt. Ifjan vénültem meg és nyomorúságban veszek el... de nem tagadhatom, hogy megérdemlem. Bár ne volna így. A méltatlan szenvedést könnyebben viseli az ember, mint a megérdemlettét, akárki mit beszél. Én megérdemeltam azt, amire jutottam, csak az vigasztal, hogy már nem sokáig tart. Óh szülőim, kiket a szégyen és keserűség sírba vitt miattam, ha találkozunk a másvilágon, hogy mer majd szemetek közé nézni becsstelen leánytok?... Hah...
- Kínos sóhaj szakadt ki kebléből, mely ezt megrepesztetni látszék. Szemei kidülledve, fénytelenül meredtek a szoba alacsony padlására... álla leesett... halva volt. A lemenő nap kibontakozva egy fellegből, vérszín sugárokat lövellt be a kis ablakon a halott kék ajakára és fehér, hústalan képére.

XVII.

Őszinte örömmel és, mondhatom, érzéssel szorítottam fiamat keblemre.

Eleven, sötét szemű, barna fiú volt.

- Tehát ön az atyám? - kérde hosszán, merőn, lelkesen nézve rám.

- Igen, kisfiam, ő az! - szólott nagyanja, könnyezve örömében.

- Én vagyok atyád, fiam, én! - mondtam, s büszke voltam rá, hogy ily derék fiam van.

- Szép ember - szólott fiam, alig győzve engemet nézni -, és ha sokkal szebb volna, éppen olyan volna, mint én.

- Nem hallgatsz? Te förtelmes! - kiáltott rá nagyanja, tettetett bosszankodással. - Ah, uram, olyan pajkos ez a gyerek, hogy a vármegye sem bírna vele. Most legközelebb is...

És a jó öreg nem győzte előszámlálni fiam csintalanságait, melyeket én örömmel hallgattam, mert mindenik tüzes lelket, nemes szívet, éles elmét tanúsított.

- Ember vagy, fiam! - szólék, megveregetve vállát, miután nagyanja elhallgatott. - Meg vagyok veled elégedve...

- Meg? Apám!... No, azon örülök, mert mi is meg vagyunk ám önnel elégedve...

- Ne szólíts önnek, fiam!

- Hát hogy mondjam?

- Te!

- Jó. Hát nem önnel, hanem veled.

- És miért?

- Hogy oly hűségesen gondunkat viselted...

- Óh, uram...

- Nevezzen fiának, anyám! - szakítám félbe az öreget, ki unokája szavába vágott.

- Tehát, fiam, megbocsáss, hogy még meg sem köszöntem...

- Mit? - kérdém csodálkozva.

- Küldeményidet...

- Micsoda küldeményimet?

- A pénzt...

- Pénzt?

- Mellyel szükségünket elláttad...

- Én?

- Pontosan megkaptuk...

- Ne tréfáljon, anyám!

- Hogy tréfálnék?

- Tehát gúnyol?

- Mentsen isten...

- De én nem küldtem semmit...

- Mi okod van tagadni, fiam?

- Semmi okom sem volna, ha csakugyan küldtem volna. Nekem tíz év óta csak az fájt, hogy mindeddig nem voltam oly körülményben, hogy segíthettem volna kegyedet és fiamat.

- Én nem értelek - szólt bámulva fiam nagyanyja.

- És én kegyedet nem értem - válaszoltam.

- Mi rendesen kaptuk a pénzt...

- Ez oly örvendetes, amily megfoghatatlan előttem. És ki hozta?

- Az a pimasz János, aki mindig ingerkedik velem - szólt fiam.

- Melyik János?

- Ez ni, aki éppen most üti be azt a csúf orrát...

Egykori szolgám lépett be. Sejteni, világosan látni kezdtem a dolgot.

- Jancsi! - kiálték föl elérzékenyedve.

- Uram, édes jó uram! - kiálta föl ő még érzékenyebben.

Kezemet akarta megcsókolni; én keblemhez szorítottam.

- Oh, ön most is oly jó, mint azelőtt volt! - szóla zavarodva.

- És te még jobb vagy, mint azelőtt voltál! - feleltem neki. - Jancsi, te apja voltál gyermeknek, mikor hálálhatom ezt meg?

Jancsi bámulást akart tettetni, de oly rosszul értett hozzá, hogy azzal csak elárulta magát.

- Ne titkold, Jancsi - szóltam -, valld meg, hogy te voltál jótevőnk?

- Az a csekélység meg sem érdemli ezt a szép nevet, uram! Már úgyis rajtakaptak, hát csak megvallom, hogy hébe-hóba hozogattam egypár forintcskát...

- Hazugság biz az, János - szólalt föl fiam -, mert nem egypár forint volt.

- Ugyan, ne beszéljen már, úrfi, az isten is áldja meg! - korholá jószívűleg fiamat.

- No, nézd, apám, örökké úrfinak csúfol...

- Az is gazember, aki csúfolja! - kiáltott föl Jancsi csaknem haraggal.

- Hiszen senki sem szólít engem úrfinak, csak ő...

- Már az nekem mindegy - válaszolt Jancsi. - Aki az én uramnak a fia, hát az én előttem úrfi...

- Mind jól van az - vágtam közbe, csak ne pöröljetek. - Jancsi, Jancsi vedd még egyszer, még százszor köszönetemet. Tudom, magad szűkölködteél szívésséged mellett...

- No már látom, hogy mindnyájan nekem esnek! - szólt a jó fiú, csaknem kétségbeesve. - Ne is beszéljünk erről. Szót sem érdemel. Tudhatja ön, uram, hogy én nemigen szeretem a mulatóságokat; házasodni nem akartam, mert egy szörnyű példa állt előttem, mire viheti az embert a szerelem... így hát csöndes, magányos ember létemre nem nagy mesterség volt azt tennem,

amit tettem. Aztán mindig jó fizetésem volt; most is nagyon becsületes helyen vagyok... hanem még ma fölmondom a szolgálatot.

- Miért, Jancsi? - kérdém.

- Csak azért, mert ön visszajött, s ha önt szolgálhatom, senki mással nem leszek... ha ugyan megint befogad ön?...

- Befogadni befogadnálak, Jancsi; de nem fogadhatlak be...

- És miért?

- Mert nincs módom szolgát tartani.

- Nincs? Sajnálom. De tudja mit, uram, csak itt marad már?

- Itt; de meddig? Nem tudom.

- Ameddig, addig. Hát én majd eljárók ide, s aztán, ami kelleni fog önnek, csak parancsoljon... jaj! - kiáltott föl hirtelen, füléhez kapva.

Fiam nagyot kacagott.

- Ugyan, úrfi - folytatá Jancsi -, mikor marad már egy pillanatig vesztég?... Mindig így tesz, a papirost összesodorja, aztán hirtelen a fülembe üti; pedig a szamár füle is csiklandós. Hanem majd visszakapja ezt busásan...

- De most én adtam vissza a minapit! - állítá fiam.

- Hm, most jut eszembe - kiálta föl Jancsi -, most jut eszembe, hogy sürgető dolgom van. Nem is ide szándékoztam tulajdonképp; hanem már csak beszólok, mondok, ha erre vetődtem. Hát holnap majd eljövök, uram, vagy legközelebb mihelyt szerét ejtethem; addig ajánlom magamat. Nem is szükség tán mondanom, hogy örülök, és mennyire örülök. Ajánlom magamat. Jó egészséget, úrfi, aztán megtanulja a leckéjét holnapra, különben majd lesz virgács.

Ezeket örölte le Jancsi, s elsietett... kétségkívül nem azért, mintha csakugyan sürgető dolga lett volna, hanem mert látta, hogy fiam nagyanyja is hálálkodni készül.

- Ej, az a cudar János! - kiáltá utána fiam. - Mindig a virgácsot emlegeti; pedig tudja, hogy az első vagyok az iskolában.

- Az első vagy, fiacskám? - kérdém őt.

- A legeslegelső, apám; pedig Deregi Tóni a minap is két aranyat vitt a tanítónak. Láttam. Heidinger Náci meg egyre hordja neki a süteményeket. Hanem azért Tóni mégiscsak a második, és Náci mégis csak a harmadik... de hiszen ezt sem érdemlik meg igazság szerint... én pedig mégis csak az első vagyok. Ugyan haragusznak is ám a gyermekek rám. Egyébbel nem tudnak megbosszulni, hanem azt kérdik: „Hol van apád, te?” Én eddig nem tudtam rá felelni, néha sírva is fakadtam. Kérdezzék csak ezután, majd megtanítom őket a magyarok istenére, fogadom. De hisz eddig sem vagyok egynek sem adósa. Mikor úgy jókedvemben találunk, végigdöngetem az egész iskolát, ha még annyian volnának is.

Így beszélt fiam, és én örömet hallgattam, és percről percre mindinkább megszerettem őt. Édeskeserűen kezdém érezni, hogy széles e világon ő az egyetlen, kit természet köteléke egyesít velem, és mintha fájt volna, ha meggondoltam, hogy nem maradhatok vele sokáig... örökre. Eszembe jutott végre Hiripi; a fogadóban hagytam őt, hol leszálltunk. Meg kell őt még ma látnom - gondolám -, mert amilyen nyugtalan, még csak elcsavarog valamerre.

- Kis végzendőm van még ma, anyám - szólék -, azért távozom. Holnap reggel látni fogjuk egymást. Isten önnel. Isten veled, Bálint fiam... de igaz, hisz én pénzt is hoztam. Íme, tegye el, anyám.

- Hadd maradjon nálad, hiszen csak nem akarsz tán mindjárt elhagyni bennünket?

- Mindjárt nem; de jobb helyen lesz itt kegyednél.

S átadám, amit néhány nap előtt nyertem.

- Vagy mégis - folytatám -, felét mintegy magamhoz veszem; az ember nem tudja, mi szüksége akadhat... eh, de minek?... Mindazáltal...

S felét a pénznek visszavettem.

- Te meg Bálint - szólt fiamnak nagyanyja -, eredj át a szomszédba; nézd meg azt a szegény asszonyt, nem kell-e valami neki? Eredj, fiacskám.

- Csak maradj, fiam - mondtam én -, annak már nem kell semmi... Vagy igen: temetés.

- Meghalt?

- Meg. Régi lakásán kerestem kegyedet, s éppen azalatt adta ki lelkét, míg benn voltam nála.

- Óh, a szegény teremtés!... De jól járt, isten nyugtassa meg.

- Gondoskodjék, anyám, hogy illendően eltemessék, az én költségemen.

- Én átmegyek és megnézem! - szólt fiam.

- Hogysisne! - kiálta rá nagyanyja. - Halottat nézni magányosan, ilyen késő este.

- Miért ne? Félek is én!

- Nem félsz, fiam? - kérdém.

- Nem én, apám, semmitől! Tűznek-víznek nekimegyek.

- Ember a lelked is, jer!

S mind a ketten távozáink, fiam a szomszédba a halotthoz, én pedig a fogadóba Gáspár barátomhoz.

Fölkutattam a fogadóban minden zeget-zugot. Nem találtam. Egy pincértől hallám végre, hogy elment nemsokára utánam, estefelé ismét visszajött, felőlem kérdezősködék, s minthogy még nem voltam itt, újra eltávozott. Majd visszajön, gondolám, s vacsorálni mentem az étterembe.

Végezvén a vacsorát, szobámba indultam hogy ott bevárjam Hiripit. Az ajtóban találkoztam... hah, kivel?

Ternyeivel.

Csavargásaimban elgondolkoztam néha, vajon volna-e még valami, ami engem képes lenne nem föllázítani, de csak föl is indítani? És azt mondtam, hogy semmi, semmi, még Ternyei látása sem. Legkevésbé sem csillapult bosszúvágyam, sőt egyre növekedett; de hidegen fogok vele találkozni, gondolám, úgy fogom tekinteni, mint valami követ, melyben menet megbotlottam, s jövet fölveszem és a folyamba dobom, nehogy másodszor is megbotoljam benne. A következés megcáfolta e nyugodt gondolatokat. Amint megláttam Ternyeit, megrázkódtam és reszkettem, s annyira megzavarodtam elmémben, hogy dühöm és iszonyodásom ellenére kezet fogtam vele, amint, egyszerre megismerve engemet, a legörvendőbb meglepetéssel idvezelt és idenyújtá kezét.

- A jó isten hozott, régi kedves barátom! - kiálta föl. - Hol jársz, az ég szerelmére? Az özönvíz óta nem láttalak, s még csak híredet sem hallottam. Csakhogy itt vagy valahára! Óh, milyen jólesik, hosszú távollét után véletlenül ifjúkori barátunkra bukkanni, és megszorítani és megrázni kezét! Hó, Máté barátom, mennyi beszélőnivalóm lesz veled... mindent elmondok neked, ami azóta történt, hogy nem láttuk egymást, mindent! Hanem most, fájdalom, nem érek rá... társaim itt a mellékszobában már kétségbeestek eddig, hogy nem vagyok ott, mert nélkülem a kártya nem ér semmit, nincs kívülem senki, aki merészen játsszék... azért megbocsáss, kedves, édes barátom... de már mindegy, néhány perccel előbb, vagy utóbb! A fő eseményeket csak elmondom. Hát tudod-e, hogy Róza, az a lányka, akiért megváltunk... ej barátom, mint sajnáltam, hogy megsebesítettelek; te erővel azt akartad, hogy agyonlőjelek, de én, amennyire lehetett, könnyítettem a dolgot: jól félretartám a pisztolyt, hogy csak sebet, és ne halált adjak...

- Óh, a szemtelen gazember! - szólék magamban. - Ő készakarva nem lőtt agyon, holott alig bírta a fegyvert, úgy reszketett.

- Tehát tudod-e - folytatá -, hogy ez a Róza nőm lett? Hanem házasságunk csak néhány hétig tartott, mert a vízbe ugrott szegényke...

Egy tördöfést adok neki! - gondolám, s kárörömmel mondtam:

- Ezt nagyon jól tudom Boldizsár, mert nőd utolsó éjjelét élte az én karjaimban tölté...

- Igen? - kérde, annyira sem indulva meg, mintha azt adtam volna tudtára, hogy valaki bezúzta ablakának egy tábláját. - Igen? Nálad tölté utolsó éjszakáját? Jól tette. Az ő helyében magam is ezt cselekedtem volna. Mit a túlvilági üdvesség- és kárhozatról beszélnek, csak azon áll, miként halunk meg? Ki életének végperceit boldogan tölté el, azé a menny, s ki boldogtalanul, azé a pokol. Azért iparkodjék mindenki minél boldogabban halni meg.

Ez az ember tehát sérthetetlen? - gondolám, és fáj nekem, hogy öneki semmi sem fáj.

- Első feleségem halála után nemsokára megházasodtam - folytatá Ternyei -, megházasodtam barátom, ijedtemben. Egy este roppant összeget vesztettem, s néhány nap múlva egy igen jómódú leányt vezettem az oltárhoz, nehogy tönkrejussak valamiképp. Óh, én kislelkű! Csak egy percig is kételkedhettem a szerencsében, mely tündérként mosolyga rám valahányszor kártyaasztalnál ültem. Pár nap múlva visszakerült elvesztett pénzem kamatostul. Egyébiránt sohasem bántam meg házasságomat, mindamellett, hogy oly hirtelen kötöttem. Ne legyen az ember nagyon követelő felesége irányában, s kész a házi boldogság. Így teszek én. Nőm áldott teremtés, van két szép gyermekünk, s én a legboldogabb családapa vagyok... éjjel, nappal kártyázok!

- És boldogságodban semmi sem háboríthatna meg? - kérdém.

- Semmi, semmi! - felelt. - Míg az ember gazdag, mi az ördög bánthatná?

- Míg az ember gazdag... - ismétlém magamban; ez tehát az ő Achilles-sarka.

- Hanem most már válnunk kell, barátom - szóla Ternyei -, sietek játszótársaimhoz... te mégsem játszol? Egykor veszedelmesen gyűlölted a kártyát.

- De már nem gyűlölöm annyira...

- Mit hallok?

- Néha-néha magam is játszom.

- Lehetetlen!

- Hiába, az ember vénül és okosodik.

- És te is megokosodtál? Ezt örömemre válik hallani. Mindig mondtam, hogy még kigyógyulsz balga ábrándjaidból, mikkel a természet bőven látogatott meg, pajtás. No, csak hogy már a te eszed is érik, csak hogy már a te szíved is nemesül... mert én előttem, barátom, legnemesebb szenvedély a kártya. Eszerint az éjet ma együtt töltjük, nemde?

- Egy részét az éjnek legalább - mondtam; és tusakodva gondolkodtam: egypár évi költségedet kockáztatom, fiam... óh, minek hoztam magammal e kárhozas pénzt... lám, otthon akartam hagyni és az ördög... de hisz fele nincs nálam, az biztos; s ha elvesztem is, amit magammal hoztam, még marad annyi, mivel beéri fiam, míg ismét szerezhetek...

- Min gondolkozol oly soká, Máté? - szakítá félbe töprenkedésemet Ternyei.

- Semmin, semmin... mehetünk.

S bemenénk a játszósobába.

Vesztettem, nyertem, vesztettem, nyertem, s így ment egy darabig. Végre folyvást veszteni kezdék... a veríték csorgott arcomról... kezem úgy reszketett, hogy a kártya ki-kihullott belőle... utolsó forintjaimat tettem föl... szemem káprázott... lélegzetem szorult... elvesztettem mind!

- Ternyei - szólék hideg kétségbeeséssel -, Ternyei, nincs nálam több pénz... adj kölcsön néhány száz forintot...

- Nincs nálad több? - válaszolt a megszólított. Talán se nálad, se máshol?... De nem azért mondom, mintha nem akarnék adni; mennyi kell?

- Semennyi! - mondtam megvetéssel. - Uraim - fordulék a többiekhez -, kinek van annyi bizalma bennem, hogy holnapig kölcsönözzön négyszáz forintot...?

Ennyi volt az összeg, melyet fiam nagyanyjánál hagytam.

- Adok én - szólalt meg egy játészó -, hanem fele nyereségre...

- Hogyan?

- Ha elveszti ön, holnap visszafizet; ha nyer, megosztozunk.

- Hm, ez nagy kamat... de jól van. Kérem a pénzt.

Sokszor bebizonyult állítás, hogy kölcsönözött pénzzel jó játszani. Most én is tapasztaltam. Virradatkor szétozolt a társaság. Hitelezőm négyszáz forintért ezreket kapott, és én is ezreket vittem el, és ezen ezrek Ternyeiúi valának, ki távoztakor gúnymosollyal szólt hozzám:

- Fogadni merek, úgy elkoztórol e néhány fillérrel, hogy meg sem látunk többé?

- És ha meglátsz?

- Tehát eljössz?

- Mikor?

- Holnap... azaz ma estére.

- Itt leszek.

És ott lettem pontosan. Este nekiültünk a játéknak, és kártyáztunk másnap délig egyhuzomban. Ekkor fölkeltek. Ternyei kereste kesztyűjét, és nem találta.

- Hiszen már a kezeden van - mondtam.

Kalapot vett, és indult.

- Megálljon, uram - szólítá meg egy játészó -, ön a magáé helyett az én kalapomat tette föl.
- Valóban - felelt Ternyei, s átvette a maga kalapját, és távozni akart.
- Egy szóra, Ternyei - szólék én hozzá -, egy szóra. Ternyei Boldizsár; te elraboltad szeretőmet... én elnyertem mindenedet... koldussá tettelek.

XVIII.

- Én vagyok-e az, ki egykor félig mezítláb járt a kemény göröngyös országutakon, s ki most aranyrojtos bakancsban tapossa a puha, sima szőnyegeket? Én vagyok-e az, ki egyszer madár-ijesztővázról vett le egy ócska szűrdarabot, hogy téli ruhája is legyen, s ki most, ha leveti, azért veti le fényes bársony öltözetét, hogy még fényesebbet öltözzön fel? Én vagyok-e az, kinek egykor a szabad ég alatt fatuskó vagy kődarab volt vánkosa az éjen át, s ki most selyemtakaró alatt, patyolatpárnákon hever? Én vagyok-e az, ki egykor az utcán kutyától rabolt el egy száraz csontot, s ki most ezüstkanállal meri ezüstitálakból a párolgó, fűszeres étkeket? Hah, én vagyok-e az, ki egykor megsértetett, s ki tíz év múlva bosszút állott ellenségén? Én vagyok-e én?

Így elmélkedém.

Ternyei pedig szűkölködött, ínségre jutott feleségestül és gyermekestül, kiket egyébiránt sajnáltam, mert tudtam, hogy ő nem szereti őket. Ha szeretne volna nejét és gyermekeit, ezeket sem sajnáltam volna; sőt, jólesett volna látnom, hogy azok is nyomorognak, kiknek nyomorúsága jobban fáj neki, mint az önnön magáé.

Soká, igen soká nem találkoztam vele.

Egyszer utaztam. A legelső állomáson, hol lovakat váltottam, körülnéztem az utcán, várva, míg a rendelt lovak megérkeznek. Nem messze a postaháztól építettek. Megtekintém a készülő épületet. A napszámosok közt, kik földet és köveket hordtak, megismerém Ternyeit. Ő is megpillantott, hirtelen elfordítá arcát, és szemlesütve tolta taligáját, mely nyikorgott a teher alatt. Arcán víz csurgott végig... könny-e vagy veríték? Vagy mind a kettő? Másoktól kérdezősködém felőle. Csak annyit tudtak róla mondani, hogy naponként dolgozik, mint a barom; s amint kikapja napszámát, rohan a legközelebbi csapszékbe, s garasait elkártyázza.

XIX.

Fiamé és a bosszúé volt eddig életem, s miután emennek eleget tettem, az egészen fiamé lett.

A szegénységet, nyomort már megszoktam, s pénzsomjas soha nem voltam; így magamra nézve Ternyei elnyert vagyonát akár vízbe dobhattam volna, de fiam tekintetében tartám azt meg, s föltevém, hogy lehetőleg szaporítom. És fiam teljes mértékben megérdemlé gondoskodásomat és szeretetemet, melyet egyre növelt szívemben.

Jancsit, azt a nemeslelkű Jancsit magamhoz fogadtam... nem szolgának, hanem barátomnak; ő házam gondviselője, mindenese lett. Fölmentém őt minden szolgai munkától; de ő arra kért, engedjem meg azt neki, hogy, ha már semmi dolga nem lesz, legalább ruháimat hadd kefélhesse. Bosszankodva és mosolyogva egyeztem bele szeszélyébe.

Hát Hiripi Gáspár?

Ez a szerencsétlen nem tért vissza többé a fogadóba, hova megérkezésemtől együtt szállánk. Naponként kerestem őt és kérdezősködtem itt felőle... de se híre, se hamva nem volt. Végre fölhagytam a kutatással, elvesztvén minden reményemet meglelhetéséről. Le nem írhatom, mennyire fáj, hogy azon embert elvesztettem, ki nyomorúságomban, sőt egész életemben, Jancsit kivéve, egyetlen barátom volt, s kinek egyedül köszönhetém, hogy bosszút álltam boldogságom gyilkosán.

Egyszer Jancsi a következő újsággal lépett be hozzám.

- Uram - kezdte beszélni -, a városban voltam. Amint egy lebuj előtt mentem el, éppen akkor vetett ki a pincér vagy csaplár egy embert, aki szintoly rongyos, amilyen részeg volt. Annyira leitta magát, hogy ahova esett az utcán, mikor kilökték, ott fekvé is maradt; egy tapodtat sem volt képes mozdulni.

- Hát? Hogy érdekelhet engem ez? - kértem.

- Azt nem tudom - felelt Jancsi -, hanem amint elesett, az ön nevét említé...

- Az én nevemet?

- Igen, az önét és valami Gvadányit vagy Glabányit, vagy mit... nemigen jut eszembe. Azt mondá: nyújtsd karodat, Andorlaci barátom, szeretett pénztárnokom, nyújtsd karodat, én nagyon homályosan látok, farkassötétség van a szememen... nyújtsd hát karodat és vezess, mert tudod, mit mond Gvadányi, vagy hogy is híják, no... és elkezdett rigmusokban beszélni...

- Ah, hiszen ez Hiripi! - kiálték föl örömmel.

- Tehát ismeri ön azt az embert? Csakugyan?

- Nagyon jól...

- Furcsa istenteremtése, mondhatom...

- Eredj, barátom, eredj rögtön oda, ahol találtad őt, és vezesd ide. Hanem vigy magaddal egy szolgát, mert egymagad tán nem bírnád idevezetni... nagy farkassötétségei szoktak lenni.

- És ki az az ember?

- Éppen oly jó, igaz barátom, mint te vagy...

- Önnek barátja? Hihetetlen...

- El fogod hinni, ha majd elbeszélem történetünket. De erre most nem érünk rá. Siess, hogy még ott találj...

Eszmélet nélkül hozta lakomba Hiripit Jancsi és egy szolga. Másnap délre szerencsésen kijózanodott.

- Ismersz-e, Gáspár barátom? - kértem őt.

- Hm, fejed tetejétől a nyakadig csak ismernélek; de azon túl nem merném egyenesen rád fogni, hogy csakugyan pénztárnokom vagy... - felelt Hiripi, egyik bámulásból a másikba esve, amint végignézte öltözetemet s a pompás szobát, melyben valánk.

- Pedig csak fogd rám - válaszoltam -, mert én valóban pénztárnokod vagyok... és ezentúl már igazán meg fogom érdemelni e nevet...

- De én föl nem érem ésszel, ha mindjárt félmesszely vizet kell is meginnom; magyarázd meg hát, ha igaz; ne tarts így függőben...

- Azt könnyű lesz tennem, mondám; egy szó megfejtí az egészet. Két hét óta ura vagyok száz- és százezer forintnak...

- Száz- és százezer forint! - kiálta föl s szája tátva maradt, s amint föleszmélt csodálkozásából, hirtelen fejéhez kapott, hogy fővegjét lekapja, mely azonban nem is volt rajta. - Most már azt sem tudom hamarjában, hogy szólítsalak... - folytatá félénken.

- Csak szólíts, mint ezelőtt, barátodnak - bátorítám őt -, ámbár te nem vagy valódi barátom, mert temérdek aggodalmat szerezteél nekem...

- Én? Hogy és miképp?

- Úgy, hogy elmentél a fogadóból, melyben hagytalak, s emiatt kétségbeestem afelől, hogy ismét lássuk egymást...

- Te kétségbeestél? Én pedig elkárhoztam, igen, elkárhoztam! Mert azóta mindig vizes bort ittam...

- Vizes bort ittál?

- Azt, barátom, azt! Mert mindig sírva ittam boromat, s könnyeim belehulltak poharamba. És e könnyek teéretted folyának.

- Miért nem jöttél vissza a fogadóba?

- „Mert a pia-mater vastag bolondsággal vagyon bétakarva s nagy ostobasággal” - mint Gvadányi mondja. Nem találtam oda ahhoz a fogadóhoz, barátom...

- De hiszen egyszer voltál ott, amint hallottam...

- Igen, mert akkor még józan voltam uram, bocsásd bűnömet! De azóta folyvást homályos idők jártak...

- Hát jó ruhádat hova tetted?

- S még kérdezheted? Avagy nincsen-e tudomásod afelől, mily pogány ivadék legyen a kocsmároosság? Előbb kicsalják a pénzt a zsebből, és aztán lecsalják az emberről a ruhát...

- No, semmi, lesz más, amennyi kell. És most beszéljünk a jövődőről, Gáspár barátom. Te voltál szerencsém roppant épületének alapköve, te megosztottad velem a nyomort, én megosztom veled a gazdagságot, mire ama két oknál fogva tetted érdemessé magadat. Nálam fogsz maradni holtodig, s én teljesítem minden kívánságodat. Csak egyre kérlek, barátom, hagyj alább az itallal...

- Nálad maradok - felelt Hiripi -, nálad maradok holtomig, ha nem teljesíted is minden kívánságomat; de azt a nagy áldozatot ne követeld tőlem, édes pajtásom...

- Csakugyan jobbíthatatlan vagy hát, Gáspár?

- Legyen az embernek jelleme, szilárd jelleme, barátom!

- Isten neki! Tedd, amit akarsz, csak maradj.

És elvégezők, hogy együtt fogunk élni, halni.

Néhány nap múlva fontos arccal jött hozzám, s szóla:

- Tudod mit? Gondoltam egyet...

- Nos?

- Ez a nyugalmas élet egy üres lopótököt sem ér; menjünk együtt faluzni...

- Mivégre?

- Avégre, hogy mulassunk, mint hajdanában...

- Mint hajdanában?

- Ama régi jó időkben, tudod, mikor...

- De mi jutott eszedbe? Hát van itt valami hiányod?

- Hisz éppen az a bajom, hogy semmi hiányom sincs...

- Legyen eszed, Gáspár!

- Barátom, az ilyen csendes életben megaluszik az ember vére...

- Légy őszinte, Gáspár, tán valami nem tetszik itt neked vagy nélkülözést szenvedsz... szólj, és kívánságod teljesül...

- Csupa merő mesebeszéd, amit mondasz, barátom. Elmondhatom Gvadányival hogy: „- - az anyám méhében oly jó dolgom nem volt, annak kebelében, mint te házadnál volt, mert mindenfelében részes voltam, s éltem javad bővségében”; de mindazonáltal el kell mennem, és minthogy el nem válhatunk egymástól, tehát te is velem fogsz jőni, remélem...

- Én, Gáspár? Mit gondolsz? Hát fiam...

- Igazság, hiszen fiad van! Úgy hát el fogunk válni; szívem reped meg bele, de el kell válnunk, pajtáskám...

- Semmi sem tartóztathat vissza?

- Abszolúte semmi...

- Ám eredj hát! De ígérd meg, hogy vissza fogsz ismét jőni.

- Azt ígérem, arra esküszöm, barátom!

- Mihelyt szükséget látsz...

- Azonnal!

Sírva, zokogva búcsúzott el, s útnak indult. Hónapok múltával jött vissza, néhány napig mulatott nálam, s ismét elment. És ez így tartott mintegy nyolc évig. Esztendőnként meg-megfordult nálam kétszer-háromszor, s egy hétnél tovább sohasem tarthattam magamnál. Egyszer betegen érkezett hozzám, s többé el sem mehetett. Többheti betegeskedés után meghalt. Ott voltam oldalánál, midőn haldokolt... részvéttel, bánattal álltam mellette. Végszavai ezek valának:

- Barátom, semmit sem sajnálok ebben az életben, csak azt az egyet, hogy én, aki annyira iszonyodtam a víztől, íme, vízkórságban halok meg.

Ezután idézni kezdett valamit Gvadányiból, de a halál lezárta ajkait. Fényesen temettem el, és sírjához nagy márványköoszlopot állíték, melyre e szavakat vésetém:

ITT NYUGSZIK
A KORHELY JÓSZÍVŰSÉG.
NEVE
FÖL VAN ÍRVA
KITÖRÖLHETLENÜL
EGYETLEN BARÁTJA
SZÍVÉBEN.
BÉKE HAMVAIRA!

XX.

Azon őszi délutánok egyike volt, midőn a város és természet egyaránt szenderegni látszik vagy hosszan merengeni... s ha valami zaj éri a fület, olyan különösnek tetszik. Közönséges emberi hang, harangszó, minden másforma, mint különben... olyan mintha nem a jelenben volna, hanem mintha messze múltból elfáradtan vándorolna hozzánk. Ilyenkor, akinek módjában van, szobájába vonul, a kandallóban tüzet rak, s míg a fa lángol és pattog, ő addig nagy léptekkel jár föl s alá szobájában, járkál és nem beszél, hanem emlékeit beszélgeti.

Ketten voltunk szobámban. Én és Jancsi. Ő a kandalló mellett ült némán, s dohányzott, és koronként a tüzet igazgatta; én szobahosszat sétáltam és gondolkodtam. Végre leültem az ablakhoz és kinéztem céltalanul. Tekintetem az udvaron álló nagy diófán akadt meg.

- Jancsi... - kezdék beszélni - vagy már tán ideje is volna Jánossá lenned. János barátom, nézd csak, semmi szél nem fúj, s a fáról mégis hulladoznak a levelek...

- Mint a mi fejünkről a haj - folytatá János.

- Egykor - tevém hozzá -, egykor milyen zöldek valának e levelek, és most olyan sárgák.

- Egykor - szóla János -, egykor fekete volt hajunk, és most szürke.

- Vénülünk, barátom, vénülünk lassanként. Mikor születted?

- Nem tudom az esztendő számát, csak annyit tudok, hogy most nemrég múltam negyvenegy éves.

- 1818-ban vagyunk; eszerint 1777-ben születted, két évvel utóbb, mint én. Én negyvenhárom éves vagyok.

- Hát Bálint úrfi?

- Egy évvel fiatalabb, mint én voltam, midőn ő született. Huszonegy esztendő.

- Teremtőm! Mintha tennap lett volna, mikor ön hosszú távolléte után megjött közénk; pedig már maholnap tizenegy esztendeje. Hogy eljár az idő!

- Az idő áll, János barátom, de mi megyünk... hátrafelé, mint a rák; azért észre sem vesszük, mikor egyszer hanyatt esünk, bele a gödörbe, melynek neve sír, és ekkor mi is része leszünk a soha nem mozduló örökkévalóságnak. - - -

Hosszú szünet lett; mind a ketten elhallgatánk. Fölkeltem és járnival kezdtem ismét föl s alá, mintegy önkénytelen következményeként amaz eszmének, hogy egykor örök időközön át fogok fekünni mozdulatlanul. Jártam, és nem is gondolkodtam, jártam szótlanul, mélán, és hallgatám az óra ketyegését. - - -

Nyargaló paripadobogás riasztott föl.

Kitekinték az ablakon... fiam érkezett meg. Lova alig látszott a tajtéktól és sártól; erei vastagokra voltak dagadva, orra lyukai kitágultak, s dőlt belőlük a pára. Amint megállt, szétterjeszté mind a négy lábát, melyek reszkettek. János is odajött az ablakhoz, s fejét rázta, amint meglátá a fáradt állatot, s ekképp szóla:

- Ej, ej! Bálint úrfi megint azon töri fejét, hogy csigázza agyon ezt a csikót is, mint már oly sokat...

- Hadd teljék kedve, barátom - feleltem -, hisz van elég az istállóban...

- De azokkal még több volna, amelyeket már elpusztított - jegyzé meg bölcsen János.

Fiam leugrott a lóról, megveregeté nyakát, s beereszté az istállóba, ő pedig jött be hozzánk.

- Ugyan, úrfi, minek kínozza már azokat a szegény állatokat, a Jézus áldja meg? - dorgálá őt János.

- Ismét lecke, János? Ismét? - szólt fiam. - Jól van csak leckéztessen meg... szokása szerint; én majd türelmesen hallgatom... szokásom szerint.

- Rég tudom én azt már - felelt János -, hogy önön nem fog semmi szó.

- De hát mit tegyek, édes Jánoskám? Lovagolni csak kell, s ha már lovon ülök, csak nem ballaghatok, mintha számár volna alattam. Aztán, ha tűzbe jövök...

- Ami nagyon is sokszor történik meg! - vágott szavába János.

- Meglehet - folytatá fiam -, meglehet. Tehát, ha tűzbe jövök, akaratlanul megsarkantyúzom paripámat; s ez a bolond állat, mihelyt sarkantyút érez, azonnal azt gondolja, hogy madarat akarok vele elfogni, vagy hogy meguntam tán a földi életet, s a mennybe kíváncszom, és ő talán föl is szállna velem, ha szabad kényére ereszteném.

- Jól van hát - szólt János -, csak gyötörje ezután is azt a szegény állatot.

- Ha csakugyan gyötörni kell valakit - mondá fiam -, már inkább állatot gyötörök, mint embert. Önt csak nem nyergelem meg - tevő hozzá nevetve -, vén is volna már ön paripának, János.

- Könnyen beszél, hogy fiatal; de majd lesz még ön is ilyen vén...

Ezt felelte János, de nem jól jövendőlt, mert fiam nem lett olyan vén.

- És ma különös okom volt tűzbe jöni - folytatá Bálint. - Gyönyörű kisleányt láttam...

- Úgy! Hisz az úrfi mindig ezt mondja, valahányszor megérkezik valahonnan...

- Mert mindig látok. De meg kell vallanom, hogy ilyet még soha nem láttam.

- Ezt sem először mondja már az úrfi...

- De bizonyosan utolszor, mert ennél szebbet képtelenség csak gondolni is. Ön mosolyog, János?... Istenemre mondom, ha meglátná ön azt a leányt... de mit mondok? Leányt!... Ah, milyen bosszúság, hogy nincs szó, ami kifejezzon egy oly lényt, mely az angyaloknál annyival szebb, amennyivel szebbeknek képzeljük az angyalokat a leányoknál. Mondom, János, ha meglátná ön őt, hát önnek minden hajaszála, mely már elhullott, újra kinőne, és minden hajaszála, mely már megőszült, újra megfeketednék... szóval az öreg Jánosból fiatal Jancsi lenne, hahaha.

- Ejnye be cifra! - kiálta föl János. - Még megérem, hogy versekben, kezd beszélni, mint sokszor beszélt istenben boldogult Hiripi Gáspár uram.

Körülbelül három éve volt már, hogy Gáspár barátomat elkísértem oda, hova őt nem kísérte el szomjúsága, a temetőbe; s még most is éreztem némi bánatot neve hallatára. Sokszor jutott magamnak is eszembe, és sokszor emlegettük is őt hol Jánossal, hol fiammal, hol mind a hárman, s amennyire elbúsultam ilyenkor halálán, annyira földértettek ismét furcsaságai. Áldottak az ily emberek, kik életökben nem vétettek senkinek, s kik holtok után is föl-fölvidítják azon néhányakat, kik őket egykor ismerék. És a történet hallgat az ilyenekről, akik másokat megnevettettek; fölírja pedig azok neveit, kik másokat ezrenként, millióként sírva fakasztottak. Az illatot hozó szellő nyom nélkül jön és enyészik el; a romboló fergetegnek hosszanti nyomai maradnak. - - -

- De hiába beszélek e lányka szépségéről - folytatá előbbeni szavait fiam -, mert akármeddig beszélnek, csak ott volnék, ahonnan elindultam, tudniillik: le akarnám őt festeni, de csak akarnám, mert nem bírnám. Egy szó, mint száz: ő szép. Szegény lányka lehet, mind ruhájáról, mind lakásukról ítélve... de tán csak azért tette a sors szegénnyé, hogy annál inkább kitűnjék szépsége. Oh, ti komédiás majmaként felpiperézett kisasszonyok, menjetek hozzá, és tanuljátok meg, hogy nem a ruha teszi széppé a leányt! Meguntam már az utcákon lovagolni, hol azon úrfiaknak testvérei, kik egykor fattyúnak gúnyoltak, most szerelmes pillantásokat lövellnek rám ablakaikból... tegyék el! Meguntam, mondom, itt mutogatni magamat; azért kilovagoltam a városból, s amint már csaknem az utolsó háznál valék, ott láttam meg e kis medicei Venust. Háza előtt kertecske van; abban állott, utolsó virágait szemlélve, mert a kert nagy részét elhervasztotta már, nem tudom, az ősz-e vagy az amiatti irigység, hogy a kertész nő minden ott termett virágnál százszorta ékeesebb. Odaugrattam paripámat, a lánykától egy szál virágot kértem, melyet ő mosolyogva nyújtott nekem a kis kerítésen át, s melyet gomblyukamba tűztem, de a lovaglásban szerencsésen el is vesztettem... no, semmi! Holnap ismét arra lovaglok, s ha kinn lesz, kérek tőle mást. Amint átadta a virágot, magasra szökeltettem paripámat, hogy csillagot kapjak le az égből, s azt nyújtsam a lánykának a virág helyébe... de akkor jutott eszembe, hogy nappal van, és nem éjszaka. Ő elsikoltá magát, s hogy ijedtében sikoltott, láttam halvány arcáról, midőn még egyszer visszapillanték. Itt nekieresztém csikómat s vitt vágatva, hogy az országút sara is csaknem szikrát hányt patkója alatt. Visszajövet bekandikáltam a ház kis ablakán. Szép kertészném ott ült az ablaknál, én kalapot emeltem feléje, és ő egyet billentett rá fejecskéjével. Hah, ez a fejbillentés! Ez fölbonthatná a világ rendszerét vagy új világot teremthetne, amint kedve tartaná... hanem, hó! Most jut eszembe... János gazda, hova is tette a minapában kardjaimat?

- Már minek azok a kardok megint? - kérdé János elijedve.

- Hát minek a kard a becsületes ember kezébe? - szóla fiam. - Ha nem azért, hogy a gazemberek arcára ráírja pro memoria e szókat: jobbítsd meg magadat!

- Az ég szerelmére - jajdult föl János. Már ismét párbaj.

- Ismét? Ismét! - mondá Bálint tüzesen. - Már huszonegy éves vagyok, s még csak tíz párbajom volt... alig esik minden két esztendőre egy! Szégyellem magamat.

- Meglássá, úrfi, hogy még párbajban vesz el...

János ismét jövendölt, de ismét rosszul, mert fiam nem párbajban veszett el.

- És ha úgy lenne is - felelt Jánosnak -, mindaddig büntetem a gazokat, míg büntethetem. De ne féltsen engem, János bácsi; élet-halálra senkivel sem vívok, mert megölni senkit sem akarok, csak egy kicsit megjegyezni szeretem azt, aki nem tetszik, hogy megismerjem, ha ismét találkozom vele. Nem hetvenkedésből beszélek, mert ha levetkezem, sem talál rajtam senki több sebet kettőnél. Tíz párbaj és két seb! Ez még nem kétségbeejtő.

- És kivel kötözködött megint? - kérdé János.

- Ej, e szót ne használja - felelt fiam - mert ezért megharagszom. Én senkivel sem szoktam kötözködni...

- Hát hiszen jól van no; tudja, úrfi, hogy én nemigen értek a szavak megválasztásához - mentegetőzék János -, csak azt akartam kérdeni, hogy kivel tűzött össze?

- Egy haszontalan, semmiházi, alávaló pimasszal, aki roppant zérus apja százezreinek végén, s aki ezért oly fölfuvalkodott, mintha ő volna ezen összegnek első száma; az a Deregi, aki iskolatársam is volt, s aki, midőn első voltam, hozzám legközelebb ült, bár megérdemelte

volna, hogy legtávolabb üljön tőlem. Amint kiindultam délután, itt nem messze utolértem. Ő is lovagolt. Egy öreg koldus jött vele szemközt, s minthogy az a gyalogútról nem tért le a sárba lova elől, tehát, midőn melléje ért, ez a silány kölyök azt a szegény öreget a sár közepébe taszította lovával. Semmi sem lázít úgy föl a világon, mint ha rosszul bánnak előttem a szegénységgel. Ha fegyver lett volna nálam, talán keresztülszúrtam volna azt a lelketlen fickót. Elébe ugrattam, s korbácsommal olyat vágtam gőgös pofájára, hogy kardnak is becsületére vált volna. Ő ezzel nem elégedett meg; azt akarja, hogy holnap ismét megeresszem gennyedtséges vérét. Szívesen. Kihívása után leszálltam lovamról, s kiemeltem ama szánandó öreget a sárból, aztán folytattam utamat. - - -

Ilyen volt fiam huszonegy éves korában.

És huszonkét éves korában?

Meghalt. Hóhér keze által. Akasztófán. Érdemtelenül.

XXI.

A következő nap reggelen vívni ment fiam, s midőn visszatért, így szólt hidegvérrel:

- Sebeket adtam.

Délután kilovagolt, s midőn visszatért, így szólt lelkesedve:

- Virágokat kaptam!

XXII.

Elvem ellen volt, fiam szerelmébe valaha beleavatkozni; azért nemigen kérdezősködém tőle ama leány felől, ki, úgy látszott, neki napról napra jobban tetszett, s ki iránt végre a legszenvedélyesebb szerelem keletkezett benne. Sokat gondolkodtam azon: mint lehet, hogy én, amint Rózát megpillantám, egyszerre a leglángolóbb szerelemre lobbantam, s fiamban, aki sokkal tüzeesebb természetű volt, mint én, a szerelem csak lassanként vált komoly indulattá. Minden érzelemről inkább lehet lélektani szabályokat állítani föl, mint a szerelemről: a lélek országában a többi indulatok patakok és folyamok, melyeknek mélyére kisebb-nagyobb ügyességű úszók lemerülhetnek, de a szerelem, ez feneketlen tengerszem... vagy ha csillagok az indulatok, köztök ez rendetlen futású üstökös.

Fiam a szerelmesek szokott pontosságával járt el a város végi házhoz, s midőn már nem valának többé virágok, csókokat hozott haza kedvesétől. De megjött a tavasz, őrá nézve különösen hamar, s ekkor hozott virágokat és csókokat. Eddig nem vettem észre benne a botanika iránt valami nagy szenvedélyt... lovagolt, vívott, úszott, korcsolyázott, lövöldözött stb., s ezek között nemigen jutott eszébe a virágokkal foglalkozni, de most mindezt elhagyta nagyobbára, csak a virágokban lelte gyönyörűségét. A bokrétákat, melyeket kedvesétől kapott, edénybe tette és gondosan ápolta. Egykor hasonló foglalkozása közben ekképp szólított meg:

- Apám, ha eszembe jutna megházasodni, el hagynád-e vennem e leánykát?

- Miért ne, fiam?

- Mert szegény...

- Én is az voltam...

- És alacsony származású...

- Én is az vagyok...

- Tehát nem ellenzenéd, apám?

- Legkevésebb sem, édes fiam!

- Oh, milyen jó vagy...

- Csak apai kötelességemet teljesítem. Tehát fordult már meg elmédben a házasság?

- Úgy néha, de akkor is csak futólag találkoztam e gondolattal, hanem egy idő óta szorosabb barátságot kötöttem vele, s gyakorta hosszan társalgunk egymással, és mondhatom, hogy jól is mulatunk. Szép, rózsaszínű pápaszem ez, melyet ha fölteszek, tündéerkertnek látom a világot... pedig a valóságban bizony nem az. S ha már énelőttem sem szép, milyen lehet olyan szemek előtt, apám, melyek annyit láttak, mint a tiéd? Az élet egy táj, mely sivatagnak és virálynak keveréke, s milyennek látjuk? A szemponttól függ, ahonnan nézzük. Rám nézve a legszebb szempont Lujza keble. Milyen leány ez, apám! Azt véltem, hogy nem lehet tökéletesebb valami, mint az ő szépsége; de ő jóságban még tökéletesebb, mint külső szépségben. És szülői is igen becsületes emberek, az öreg takács és neje. Azonnal megyek oda, és kinyilatkoztatom mindnyájuk előtt, hogy szándékom Lujzát nőül venni, még pedig minél előbb...

- Ej, ha még élne nagyanyja - szóla közbe János -, mint örülne a jó öreg, isten nyugtassa meg!... Hanem, úrfi, Bálint úrfi...

- Nos, János? - kérdé fiam.

- Mondanék valamit...
 - Mit, János?
 - Valamit...
 - Csakhogy sok valami van a világon, s én hamarjában ki nem találom: melyiket akarja mondani?
 - Hát... de nem sértem meg, úrfi?
 - Dehogy sért, János, hogy sértene ön engemet? Ilyen vadat csak gondolni is!
 - No, ha megígéri, úrfi, hogy...
 - Mindent ígérek, csak ki vele!
 - Hát csupánságosan csak azt akarom mondani, hogy ha majd annak idejében valahogyan talán izé... keresztapa kellene, hát aztán ne menjen úrfi a szomszédba... mert, mondok, ha már úgysem leszek ebben az életben apa, hadd lennék legalább keresztapa, vagy mi. Csak így gondolkodtam.
 - Nagyon jól gondolkodott, János - felelt fiam -, becsületére válik az esze. Hanem hát azt hiszi, hogy ezt szó nélkül meg sem fogtam volna tenni, ha majd szükség lesz rá? Nagyon csalatkozott, János gazda!
 - És gondolt már erre, Bálint úrfi? No, ki hinné, hogy ilyen messze jár az esze - szólt János hamis mosollyal.
- Fiam elsietett Lujzához. Egyedül maradtam Jánossal, aki hosszan kezdett beszélni a jövőről: mint fogja beszélni és jártatni tanítani az én unokáimat, Bálint gyermekeit, mint fog velük játszani, mulatni, ingerkedni, miként egykor Bálinttal, kinek hirtelen megérkezése, alig negyedórányi távollét után, félbeszakítja boldog ábrándozását.
- Sebesebben, mint valaha, vágatott be fiam az udvarra. Lova oldalából dőlt a vér a sarkantyúzás miatt, és az ő ruháján is vérfoltok voltak.
- Mi történt, fiam? - kértem elrémülve.
 - Lujzát más ölében találtam! - szólt fuldokolva.
 - S e vér ruhádon?
 - E vér azon másnak vére...
 - Mit cselekedtél?
 - Megöltem őt.
 - Iszonyú! Mit fogsz tenni, fiam?
 - Várni fogok, míg értem jönnek azok, kik majd elhurcolnak...
 - Oh, azt nem szabad bevárnod...
 - S mi mást tegyek?
 - Szöknöd, futnod kell...
 - És hova?
 - Akárhova, hol megmenekülhetsz, a külföldre, más világrészbe, mindaddig, míg biztos nem lész...

- Nekem már mindegy, apám!

- De nekem, nekem nem mindegy, fiam...

- Megbocsáss, apám, nem is jutottál eszembe. Jó. Megyek. Lovat kell nyergeltetni, mert ez, melyen odavoltam, csak öt percig futott alattam, de még tízet nem bírta ki.

János néma kétségbeeséssel hallgatta mindezeket, és most kirohant, hogy lovat nyergeltessen.

- Óh, fiam, fiam, szólj, hogy történt, hogy történhetett?

- Beléptem Lujzához, és Deregi ölében leltem őt... mit én tudom, hol akadt kezemhez egy kés? Fölkaptam, és azon gaz lélek szívébe ütöttem. Lujza is így járt volna, de térdre rogyott, és könyörge: Kegyelmezz, Bálint, ártatlan vagyok; szeretlek; ne öld meg, aki csak téged szeret; kegyelmezz!... Kényszerítésből tettem, amit tettem, rettenetes kényszerítésből, Bálint! Apám mondá, hogy szeressem ezen embert, vagy legalább hagyjam magamat szerettetni általa, kit utálok; ő erőszakkal szorított kebléhez, midőn beléptél; azt mondá, hogy megvett apámtól... és atyám mindig azt zúgá fülembe, hogy szerencséje, boldogsága áll azon, ha ezen ember... - - Hah, tehát apádat is megölöm - kiálték föl -, csak jöjön be a vén lator!... Te nem ismered apámat - mondá Lujza -, ez nem apám, csak anyámnak távoli rokona, ki örökben tart... de fuss, Bálint, fuss, nehogy itt találjanak, menekülj!... Ezeket mondá zokogva, kétségbeesve Lujza, én végighallgatám, és most itt vagyok... - ezzel végzé fiam.

- Nyergelve van - szóla János belépve.

- Imhol e pénz, fiam - mondám én -, ezzel beéred, míg jövődő tartózkodásodat tudathatod velem, ha évek telnének is bele...

- Most hát, atyám, szeretett édesatyám...

Nem bírt tovább beszélni, sírva hajta fejét vállamra, és én az enyémet az övére.

- Bármi nehezen esik is, de egy pillanatot sem tanácsos késni, úrfi! - inté fiamat János.

Elváltunk egymástól... még egyszer kezet szorított velem Bálint, aztán Jánossal, aki sápadt volt, mint magam... s ment kifelé...

Az ajtóban útját állták a törvény emberei. - - -

Az öreg Deregi megesküvék, hogy fia gyilkosát minél előbb a legcsúfosabb halállal végezteti ki, és célját érte, mert van-e cél, melyet el ne érhetnének a dúsgazdagok?

Deregi sokkal gazdagabb volt, mint én.

Fiamra kimondatott a kötél általi halál.

Életének utolsó éjjelét nála töltém, a siralomházban.

Ha ismertek apát, kinek oly szép, oly jeles, oly nagylelkű gyermeke volt, mint az enyém, s ki ezen gyermekével siralomházban tölté utolsó éjjelét: menjetek az ilyen apához és kérdezzétek tőle, van-e kín, mely a Megváltó halálánál, mely a mártírok minden szenvedésénél nagyobb, s melyet az örökélet üdvessége sem fog elaltatni?... És azt fogjátok hallani, hogy van.

Alkonyatkor odalopóztam a siralomház közelébe, s vártam, míg a bámész nép eloszlik, melynek mindene van, csak szíve nincs, mely mindent kíváncsi látni, de leginkább a halálnak szánt áldozatot... a barmot a mészáros kezében a vágóhídon úgy, mint az embert a hóhér kezében a bitónál.

Végre mindnyájan eltakarodtak, lefeküdni s álmodni kétségkívül ama gyönyörűről, melyet a következő nap szerzend nekik; eléjövök a sarokból, hol eddig meghúztam magamat, s bemenék fiamhoz. János volt nála, sírt és imádkozott... fiam őt vigasztalta. Fiam vigasztalta őt!

Szóltalanul fogtam meg kezét; mit is szólhattam volna? Azt-e, hogy:

- Jó estét!

Leültem melléje. Fejem lekonyult, mint az érett kalász... hiszen kalász volt fejem, telve a kárhozattal megért magjaival.

- Miért búsulsz, apám? - kezdé fiam. - Hiszen örülnöd kellene, hogy elhagyom ez utálatos földet.

- De ekképp hagynod el, gyermekem!

- Ekképp? Hát nincs-e ez rendén?... A paréjt hagyják nőni és élni, míg magától szárad el; a búzát pedig learatják. Ilyen a földi igazság. Jó lélekkel mondhatom: amennyi könnyet facsart ki Deregi más szeméből, én annyit töröltem le; megöltem őt, azért nekem is halnom kell, mert itt a jelszó: életet életért! S ez nem kérdés: milyen életet milyen életért?

Fiam elhallgatott, s én nem tudtam mit felelni. Csend lett; csak a föl s alá sétáló őr hangos lépteit és János keserves zokogását hallám. Így telt az éj. Többet hallgatánk, mint beszélünk. Ha a gyertya hamva megnőtt, fiam elkoppantotta.

- Hogy jut eszedbe - kérdezém -, hamvát venni a gyertyának?

- Tisztán akarom vonásaidat látni, apám - felelt ő -, mert már nem soká látom, és azután nem fogom látni többé soha, soha. Nem hiszem, hogy éljünk a síron túl is; mert az élet mindig csak élet, s az ember nem vétkezhetik annyira, hogy az isten két étellel büntesse meg. Vagyunk engem boldoggá nem tett; mit ért nekem a jóllakás? Tudva, hogy annyian éheznek embertársaim közül. Midőn segítettém azon néhányon, kiken segíthettem, csak annál jobban fájt szívem, mert eszembe jutott, hogy még számtalanul vannak, kik szűkölködnek. Miért nincs egy szemünk és két szívünk, hogy csak felényi inséget látnánk, s hogy nagyobb helye lenne a fájdalomnak, melyet ennek szemlélése okoz!... Te ismersz engem, apám, nem egyszer láttad a harmatot, mely szememből ifjúságom virágaira hullott; amely arcot ily keserű könnyek áztattak már, azt a halál verítéke nem fogja eltorzítani. Nem gyáván halok meg. Bátran lépek az akasztófa alá, melyre nálam különb emberek is jutottak már s ártatlanabbul, mint én. Én nem tartozom a hősök közé, de ha tovább élnék, érzi lelkem, hogy nem válnám szégyenére az alkotónak, mint oly számtalanul! Meghalok néhány óra múlva; de annál jobb, hogy most halok meg. Most csak te, ti ketten vagy legfőlebb hárman fogtok megkönnyezni; ha hosszabb életű lennék, talán sokan fognák megsiratni halálomat, amit fájlalnék, mert más szeméből könnyet ontani soha nem szerettem. - - -

Így beszélt fiam, mignem az érkező hajnal elválásra, örök elválásra intett. Fölkeltém Jánost, ki sírva aludt el mellettünk, mint a gyermek.

E búcsú!... De nem írom le.

Hazamentünk.

Az utcára nyíló ablakokat kövekkel rakattam be, hogy ne lássak és ne halljak semmit; mert fiamat erre vitték.

Karszékembe mélyedtem... nem az volt többé eszemben, hogy gyermekemet fogják kivégezni; hanem azt gondoltam, hogy a világ vége mára van megjövendőlvé, s én vártam mozdulatlanul a percet, melyben a mindenség rombadól.

Egyszerre zaj üté meg fületem... szekerek zörgése... lovak dobogása... emberek ordítóása...

Hirtelen fölugrottam; a legtávolabb zugba vontam magamat, füleimet bedugtam... és mégis mindent hallék!

Vagy csak képzeltem, hogy hallok? - -

Lassanként csendesült a zaj, végre egészen megszűnt. Elvettem kezemet fülemtől... az utca felőli falhoz közeledtem, s hozzátartám fejemet és hallgatóztam...

Semmi nesz.

János széken ült, két tenyerében tartva fejét.

- Csak gondold - szólék hozzá- milyen bolond képzelődéseim vannak? Éppen most azt képzeltem, hogy fiamat, Bálintot, akasztani viszik, és úgy tetszett, mintha kísérői zaját is hallottam volna...

- Ez nem képzelődés - válaszolt János -, ez való; és a zajt is hallhatta ön, mert most haladtak el itt vele...

- Kivel?

- Bálint úrfival...

- Az én fiammal?

- Fájdalom, azzal...

- Ej, akasztófára való gazember te, így mered rágalmazni fiamat?... Vond vissza szavadat, ha istened van! Hiszen mi hasznod abból, ha elveszed eszedet?

- Csillapuljon, édes jó uram! - esedezett János.

- Mondd hát, hogy hazudtál, és én lecsillapodom.

- Vajha mondhatnám...

- Csakugyan való tehát? Hah, és mi itt henyélünk gyáván, ahelyett, hogy megmentésére rohannánk!

- Számára nincs többé menekülés...

- Nincs? De én mégis megmentem, kiragadom a hóhér kezéből!...

- Nem férhet ön hozzá...

- Miért?

- Mert ezren és ezren állják őt körül...

- Óh, átok mindazon ezrekre és ezrekre, akik őt körülállják, és átok még ezredik ivadékukra is!... Vesszenek el mindnyájan ily halállal, amelyet most bámulnak; vesszenek, vesszenek... ámen!

Lerogytam volna, ha János meg nem tart.

- Te, barátom - folytatám -, voltál-e már fönn a padláson?

- Voltam...

- Ellátni-e onnan az akasztófához?

- Mit akar ön?

- Ellátni-e? Felelj, ne kérdezz.

- El...

- Tehát fölmegek...

- És?...

- És megnézem: nem álom-e az amiről itt beszélünk... mert én még most is a' hiszemben vagyok, hogy csak álom...

Fölszaladtam a padlásra, mohón ugrottam egyik ablakhoz és kitekinték... nem láttam semmit, mert a kelő nap éppen ekkor lövellte szét első sugárait... tenyeremet szemeim elé tartottam... és láttam... a hóhér most tekerte ki fiam nyakát.

XXIII.

Éj lett, oly viharos, amily derült volt a hajnal.

- Induljunk, barátom! - szólék Jánosnak.

- Maradjon ön, uram - felelt ő -, hiszen mi elvégezzük...

- Nem, János, e szent munkához senkinek sem szabad nyúlnia, csak nekem és neked. Jer.

És menénk, hogy fiamat eltemessük.

Sötét volt. A szél süvöltött, zúgott. Az eső szakadt. Az utcák üresek valának... ily időben kinek is volna kedve szabad ég alatt lenni?... Csak az akasztott emberek vannak ott, és azok, akik őket eltemetni készülnek... levenni őket a magasból és letenni a mélybe. Én mentem Jánossal. Egész erőnkől kellett eveznünk, hogy az őrző zivatarban előre haladhassunk.

Soká mentünk. Mire odaértünk, ahova indultunk, a zápor megszűnt, a fellegek megrepedeztek, nyílásaikon ki-kínézett a hold és ismét elbújt... a szél azonban egyre dübörgött, talán még jobban, mint előbb. Fűjt, fűjt a szél, és lengeté gyermekemet, egyetlen gyermekemet. Midőn melléje értem, megcsókoltam hideg, mezítelen lábát, melyről a hóhérlegény húzta le a sarut.

És ez ugyanott történt, ahol ezelőtt huszonkét évvel a párbajban Ternyei lőtt meg engemet.

János segítségével levettem fiamat... oly gyöngéden bántam vele, mintha minden kemény érintésem fájt volna neki, oly gyöngéden, mint az édesanya bánik beteg csecsemőjével. Éppen, midőn levettük és végigfektettük a földön: akkor ért ki a hold a felhők közül, s reánk veté teljesen kísértetes sugárait...

Ott feküvék hosszában, mereven, elkékült arccal, kidülledt szemekkel kiöltött nyelvvel, nyakán kötéllel az, ki még tennap az új világ Adonisza volt.

Leoldám nyakáról a kötelet, és összecsókolám a fekete karikát, melyet ez rajta hagyott. Azt gondoltam, hogy letörlik csókjaím a kötelhelyet, és fiam föl fog éledni.

Nem éledett föl.

Megsimítám arcait, elsimítám nagy homlokáról szép fekete haját, melyet az eső megáztatott és a zivatar összekuszált, s mondtam: éledj föl, egyetlen magzatom, egyetlen örömem!

Nem éledett föl.

Csak szemeit mereszté rám, és nyelvét ölté felém.

Vállamra vettem őt, és vittem a temetőbe. Kinek volt már ily teher vállain, az tudja, milyen nehéz a világ... nekem úgy tetszett, mintha a világot vittem volna.

- Hah - kiálték föl útközben -, nem hagytuk ott kötelét?

- Nem, uram, eltette ön - felelt János.

- Úgy jól van! - mondtam, s folytattuk utunkat.

Elértünk a temetőbe, és leástuk őt.

És ez ugyanott történt, hol ezelőtt huszonkét évvel szeretőmet, Rózát, ástam föl a sírból. - - -

A város megtudta hogy ama gazember(!), kit fölakasztottak, a temetőbe jutott, hol a becsületes(!) embereknek van csak helye, s ki akarta onnan hányatni csontjait.

Megelőztem a várost; kiásattam fiamat magam, és elvittem messze, messze... szegény fiam!
Még holta után is oly soká nem lett nyugodalma!

De most már nyugszik háborítatlanul.

Vadonerdő közepén van egy kerek völgy. A völgyet környékező bércek tetejében szüntelenül zúgnak a fenyőfák, mert közülök indulnak csatára a viharok és hozzájuk térnek vissza... de a völgyben alant csend és béke van, csak az énekesmadarak beszélgetnek egy kis patakkal. Középpütt a völgyben a fenyők ki vannak irtva, s helyökön egy óriási fehér oszlop áll, mely ötvenezer forintba került. Rajta e rövid fölírat:

FIAM.

XXIV.

Éjfél után értem haza fiam temetéséről. E napnak rám nézve nagy fáradalmai voltak, olyan nagyok, milyenek csak embernek lehetnek, és lehetnek a világ teremtésétől a világ végéig. Lelki, testi erőben kimerülve, elzsibbadva, elalélva rogytam ágyamra, hogy elaludjam vagy meghaljak. Meg sem haltam, el sem tudtam alunni. Irtózatossággal füstölt panorámaként vonultak el szemeim előtt a mai napnak, sőt egész életemnek rémes jelenései. Végre, midőn hajnalodott, halványodni kezdtek emlékezetem kísértetei... mindinkább sűrűbb ködbe burkolóztak... már csak kétesen láttam körrajzaikat... szemeimet behunytam, hogy elaludjam; ekkor hangos kopogást hallék ablakomon, s e szókat:

- Andorlaki Máté! Ismered-e hangomat? Már rég nem hallottad. Én azon koldus vagyok, kit fiad a sárból emelt ki egykor az utcán; én azon koldus vagyok, kinek leányát szerette fiad, s ki leányát kényszerítette, hogy kétségbeejtse fiadat; én azon koldus vagyok, ki egykor nagyúr volt, kinek te nyerted el mindenét, kinek neve Ternyei Boldizsár. - - Andorlaki Máté, te engemet koldussá tettél... én akasztófára juttattam fiadat!

XXV.

Történtek ezek huszonhat esztendővel ezelőtt, midőn negyvennégy éves valék. Vagyok pedig most hetvenéves, s talán nincs hetven szál haj fejemen. E huszonhat esztendőt itt töltém a rengetegben, fiam sírja mellett, egy kis kunyhóban, melyet ide építék magam Jánossal; kevés embert láttam azóta, és kevesen láttak engem; s azok, akik láttak, nem tudják, ki és mi vagyok, csak így neveznek:

Az erdei ember.

Midőn elhagyám a várost, a világot: oly ájulásban volt lelkem, hogy semmi életjelt nem mutatott; elaléltságának legnagyobb tanúja volt az, hogy Ternyeinek ama szavai sem rázhaták meg. Nem tudtam én: ki az a Ternyei? Van-e Ternyei a világon? Van-e világ? Nem tudtam én, mi van... csak azt tudtam, mi nincs: fiam.

Eladtam mindenemet, és így szólék Jánoshoz:

- Barátom, az én sorsom tele bekövetkezett; úgy állok itt, mint a fa, melynek lehullottak levelei... csak egy van még rajta, te; de néked is le kell hullanod, mert illik, hogy télen kopaszon álljon a fa. El kell válnunk, barátom. Én nem maradhatok az emberek közt, ezen emberek közt, kik fiam csúfos halálát hidegvérrel bámulták; te pedig nem jöhetsz velem, mert nem akarom, hogy miattam számkivesd magadat a világból, hol számodra még teremhetnek örömek.

- Micsoda öröme számolhatnék én - felelt János -, micsoda öröme számolhatnék távol öntől? Volt-e eddig is más örömem, mint az, hogy önnel együtt lehettem? És most, midőn már senkije sincs többé, most hagynám el önt? Nem, soha! Ön elkorbácsolhat magától, uram, de én mindannyiszor vissza fogok sompolyodni, mint a leghűségesebb kutya; és ha meghal ön, leülök sírjára, és ott fogok ülni, míg le nem fektet az éhhalál.

János velem jött. Lehánytam fényes öltözeteimet, durva ruhát vettem föl, s így menénk magunkkal vive százezereimet. E pénzből, gondolám, melyet fiam számára gyűjték, ne vendégeskedjék senki! El fogom ásni a vadon közepében.

Midőn elértünk a völgybe, hol fiam sírja volt, és megláttam oszlopát: éledni kezdtek emlékezetem megkövült múmiái.

Gyermekkorom óta nem imádkoztam... itt önkénytelenül térdre rogytam, és összekulcsolám kezeimet, és az égre néztem és könyörgék:

- Isten! Ne vedd el addig életemet, míg fiam halála megtorolva nem lesz.

És ez mindennapos imádságom lett... huszonhat esztendeig. Ott mondtam el naponként térdén állva az oszlop mellett, jó és rossz időben, télen és nyáron, tavasszal és ősszel.

Semmi út nem vezetett e völgybe, senki nem látogatta ezt meg. Csak János és én; mi ketten valánk élő lakói. El-elbeszélgeténk a múltból, midőn még négyen valánk: Hiripi Gáspár, fiam, ő és én; aztán a jelenbe jöttünk, midőn csak ketten vagyunk: ő és én.

- Talán nemsokára csak egyikünk lesz meg, és végre nem lesz egy sem! - mondtam, s elhallgatánk mind a ketten, és gondolkodánk.

A legközelebbi kis faluba jártunk, hol én, hol János, élelemszerekért. Nem sok dolgunk volt, de ami terhünk akadt, azt közösen viseltük. Nem valánk többé úr és szolga. Bejártam koronként a városba is, hol életem nagy része folyt el, s hol senki nem ismert többé. Üggyel-bajjal

szereztem tudomást a Ternyeiekről. Ternyei neje és egyik gyermeke rég meghalt; Lujza, fiam kedvese, néhány hétig gyászolta, siratta szeretőjét, s néhány hónap múlva férjhez ment azon takács fiához, ki őt örökben tartotta. E házasságból lett a vén Ternyeinek, kiről mit sem tudtak, egy férfiunokája, aki valami mesterséget tanult.

Már tizenöt évet tölténk a vadonban.

Forró, nyári délután volt. Rekedt volt a völgy levegője, mintha a nap minden sugarát csak idelövellte volna. Alig hallható távolban meg-megdördült az ég, és a dörgés mindinkább közeledett. Végre sötét lett, csaknem éjjeli sötétség... a völgyet fekete felhő takarta el a menny kék szeme elől. Az égiháború kitört. Villám villámot ért, és úgy tetszett, hogy az égzengés meg akarja repeszteni a sziklákat, és ledönteni azokat a magasból, hogy a völgyet eltemessék, s a zápor omlott, mintha majd az eltemetett völgynek még helyét is el akarná mosni.

Magam valék kunyhónkban, s aggódva vártam Jánost, ki pár órával a fergeteg előtt a faluba ment.

Végre megnyílt az ajtó; de nem János jött be, hanem egy ember, kit tizenöt év óta nem láttam, s mégis megismertem, mert tizenöt év óta miatta imádkoztam naponként.

Ternyei Boldizsár volt.

Nem kopaszodott meg, mint én; de hosszú sűrű haja egészen fehér volt, mint az én szakállam. Fejét széles, lekonyult karimájú kalap, testét koldusrongyok fődék.

- Menedéket keresek a zivatar elől, isten jó nap'! - szóla belépve.

- Menedéket? Mindenkinek szívesen, csak Ternyei Boldizsárnak nem! - válaszolék.

- Kelmed ismer engem?

- Ternyei Boldizsárt ne ismerné Andorlaki Máté!?

- Mit? Andorlaki...

- Az, Andorlaki, aki téged évek óta keresett, és nem akadt nyomodba, akit végre magad kerestél föl, hogy véged legyen.

- Közelíts hát, ha lelked van! - kiálta, s fölemelé görcsös botját.

Én a kunyhó zugából még nagyobb bunkósbotot ragadtam elé, s nekirohantam. Kiszaladt; én utána. Az égiháború egyre tartott. Villámlott, mennydörgött, esett. Mit én bántam! Kergetém őt szakadatlanul. Utunkat állta egy eldőlt, hosszú fenyő, melyet a vihar kitört és a villám meggyújtott. Szemközt álltunk. A két ötvenöt éves ember elkezdett birkózni... az iszonyú fergetegben... közel egy élőfa lángjaihoz, melyet a mennykő gyújtott meg. Botjainkkal hadonáztunk egymás ellen; de elvetettük azokat egyszerre, látva, hogy így nem boldogulunk. Egymásnak rohantunk. Ő torkon ragadt engemet és eldöntött; én körmeimmel képének estem, s egyik szemébe úgy belekaptam, hogy az rögtön kifutott. Ternyei fájdalmában elbődült, mint a vadállat. Föléje kerültem... mellét gázoltam... száján kétfelől véres tajték futott le.

- Ütött halálad órája! - ordítám. - Meg fogsz halni... meg fogsz égni... e fának lángjai közé vetlek!

És hurcoltam az égő fa felé... még egy rántás... és ő a tűzben lett volna. Ekkor jutott valami eszembe.

- Nem, nem vetlek a tűzbe - mondtam. - Mást teszek veled, egészen mást. Fölakasztalak... függni fogsz ugyanazon a kötélén, melyen fiam függött. Még megvan!

Tudtam, hogy el nem futhat, míg visszajövök, mert éktelenül meg volt nyomorítva. Szaladtam kunyhónkba a kötélért. Amint visszaértem, János jött a hegyen lefelé.

- Mit mívelsz e fergetegben itt kinn? - kérde tőlem.

- Akasztani fogok, barátom; Ternyei Boldizsárt akasztom! - feleltem. - Nézd, itt hever egész mivoltában, oly nyomorultan, amilyennek csak én óhajthattam, én, kit ő jegyesétől és gyermekétől fosztott meg.

- Megállj, Máté! - szólt János, megragadva kezemet. - Megállj, azt nem engedhetem meg, hogy te hóhér légy... és kérde tőled: mi nagyobb büntetés e nyomoréknak, a halál-e vagy az élet?

- Az élet! - válaszoltam. - Igen, az élet. Élni hagyom őt. Köszönöm, barátom, hogy megfogtad kezemet.

Azután Ternyeihez fordultam, ki ott feküdt a földön és nyögött, alig bírva lélegzetet venni... véresen... kifutott szemmel. Pokoli gyönyörrel szemléltem kínját, s így szólék hozzá:

- Ternyei Boldizsár, megelégszem most egyik szemeddel; a másikat meghagyom, hogy láthass, ha ismét találkozunk... mert még fogunk találkozni.

XXVI.

Utolsó barátom, János, tán csak azért élt eddig, hogy a gyilkolástól megmentsen; mert az előbbi jelenés után nemsokára meghalt, miután tizenhat évet töltött velem e szomorú magányban. Már tíz esztendeje, hogy magam vagyok, egyes-egyedül.

A fiamé mellé ástam János sírját; ott nyugszik mellette, kinek egykor oly nemeslelkű gondviselője volt.

Hát én hol fogok majd elporlani?... E kunyhóban, vagy a szabad ég alatt, ahol utolér a halál... mert nem lesz, aki eltemessen. De mindegy: a föld színén vagy a föld alatt... sem itt, sem ott nem fog akkor verni szívem, és így minden jól lesz. Oh, e szív, e szív! Szeretném, ha kivehetném keblemből, hogy megnézzem; hadd látnám: milyen az a kis húsdarab, mely az idvességnek és kárhozatnak egy-egy határtalan világát foglalta magában, s melyben most e két mindenség helyett csak egy halványan pirosuló, hamvadozó csillag bolyong... az élet.

XXVII.

A városba be-bejártam, s tudakozódtam Ternyeiékéről. Boldizsárról semmit nem hallottam; családjából senki nem élt már, csak egyetlen unokája, aki mesterséget tanult. Békétlenül vártam, hogy felnőjön; az évek haladtak, s János halála után mintegy hat évvel a fiúból ifjú lett. Fölkerestem őt. Kijött a műhelyből, ahol dolgozott, s csodálkozva nézett rám: mit akarhatok vele?

- Fiatalember, jöjjön velem - mondtam.

- Hova? - kérdé.

- Ne kérdezze, csak jöjjön.

- Messzire?

- Jó távolra.

- Sok időre?

- Vagy egy napra.

- Igen, de munkában vagyok.

- Hagyja ott munkáját.

- De csak szeretném tudni, miért?

- Hogy szerencsáját megalapítsa.

- S mi módon?

- Könnyű módon.

- Ki által?

- Énáltalam.

- Ön által? Hahaha!

- Mit nevet?

- Önt.

- Nem bánom, csak jöjjön, ha szerencsáját akarja.

- Ki ne akarná a maga szerencsáját?... De ha rászéd ön!

- Mi hasznom volna belőle? S látja, hogy nem vagyok már gyermek...

- Azt jól látom.

- Tehát bízzék bennem.

- Arca nemigen bizalomgerjesztő ugyan, de isteni neki, szavai oly szépek, hogy nem állhatok ellen.

S eljött velem erdei völgyembe.

- Mi ez? - kérdé, amint meglátta fiam szobrát.

- Olvassa a föliratot, s tudni fogja.

- „Fiam”... az ön fia?
- Igen, az én fiam, kit a te nagyapád, édes öcsém, akasztófára juttatott.
- Hah, az ördögbe! - kiálta föl elrémülve. - Hogy is hihettem ezen embernek?... Most bosszút akar ön állani, ugye?... Engemet agyonverni...?
- Légy nyugodt - csöndesítém őt -, légy nyugodt; bosszút akarok állani, de nem gyilkolás által... sokkal nemesebben. Jer be a kunyhóba, és ne félj... no, jer.
- Reszketve lépett be.
- Itt vagyok; most mit tegyek? - kérdé.
- Vedd föl azt az ásót.
- Hát aztán?
- Most ásd föl itt a földet.
- Minek?
- Ne kérdezd. Tedd, amit mondok. Majd meglátod.
- És ásni kezdett. Ásott.
- Hah, aranyak! - kiálta föl.
- Szedd ki. Mind, mind. Így. Tudod-e, mennyi ez?
- Nem tudom.
- Több százezer forint. Tudod-e, kié ez?
- Nem tudom.
- Tiéd!
- Enyém?
- Mind a tiéd.
- Mind!
- Csodálkozd ki magadat. Aztán, ha eszedre térsz, majd elmondom a történetet.
- Beszéljen, uram, beszéljen.
- Hát hallottál-e valamit az én viszonyomról nagyapáddal?
- Ön Andorlaki?
- Az vagyok.
- Hallottam, de nem sokat.
- Nagyapád és én barátok valánk. Ő azzal bizonyította be barátságát, hogy engemet megrabolt egy lánytól, kit szerettem, éppen akkor, midőn e leánnyal eskünni mentem a templomba. Én azzal álltam rajta bosszút, hogy elnyertem kártyán minden vagyonát. Ő azért akasztófára juttatá fiamat, azt, ki itt az oszlop alatt fekszik... Most rajtam a sor, ismét bosszút állani; s ezt úgy teszem, hogy e pénzzel megajándékozlak, mint unokáját.
- Ah, mily nagylelkű ön, uram!
- Nem éppen oly nagylelkűség. E kincsnek fele nagyapádé volt, s így joggal illet téged. A másik felét pedig mint kamatot, úgy adom.

- Hogy köszönjem meg?
- Sehogy. Nem köszönetért adom. Mit gondolsz, beéred ezzel?
- Beérem-e? Hát volt-e eddig reményem, hogy életemben csak századrésznnyit kereshessek is, én, szegény mesterember?
- De a pénz sikamlós portéka. Az ember észre sem veszi, oly hamar fogy. Én mindenképpen biztosítani akarom jövődet. Ha ezt elköltöd...
- Óh, dehogy költöm, uram, dehogy!
- De ha mégis elkötenéd... várj, gondoltam egyet. Nem adom most mind a kezébe; nálam biztosabb, hogy megmarad. Nos, megelégszel-e, ha most ötvenezer forintot adok?
- Kevesebb is, uram, amint ön akarja, úgy fogok tenni, természetesen.
- Tehát, nesze, most ötvenezer forint. Ha ez elfogy, jöjj bátran; adok ismét annyit, vagy kétannyit, amint jónak látom. Nem mondom éppen, hogy pazarolj, de a világért se fukarkodjál, mert nincs undokabb mocska az emberi léleknek, mint a fösvenység. Mit fogsz először is tenni?
- Mindjárt remekelek, mesterré leszek és nagy műhelyt állítok.
- Azt a bolondot csak ne tedd. Ennyi pénz és műhely! Mi az ördögért lennél mesterember, midőn független úr lehetsz?
- Csakugyan igaza van önnek; de nincs is helyén az eszem. Igen, úr leszek... hanem megházasodom.
- Azt már okosan cselekszed. Választottál már valakit?
- Választottam... egy igen derék leánykát!
- Jó. Azt vedd el. A házasság nagy boldogság.
- Elveszem, elveszem!
- Most isten veled. Amint mondtam, ha elfogy pénzed, csak keress föl engemet, és lesz ismét.
- Jöjjön ön velem, nemes jótevőm, lakjunk együtt...
- Én már elszoktam az emberektől, s fiam sírja mintegy lekötve tart e helyen; azért itt maradok... de nem mondom, hogy néha meg nem látogatlak.
- S szükség-e mondanom, hogy mindenkor szívesen látom önt?
- Jó. Légy boldog. Isten veled.
- Isten önnel, isten önnel... köszönöm... köszönöm...

S elment.

- Megállj! - kiálték utána. - Megállj. Meg ne mondd senkinek, hol vetted e pénzt; ne közöld senkivel, hogy én létezem... az emberek gonoszak, fölkeresnének, meggyilkolnának a pénzért, mely még nálam van. Azért hallgass... a magad java kívánja úgy. Most elmehetsz... tudod, mit? Mondd, hogy nyerted e pénzt lottérián vagy akárhol. No, isten veled. - - -

Néhány hónap múltával fölkeresém védencemet, Ternyei unokáját. Szállása csinos volt, de fényűzés nélkül. Minden takarékosagra mutatott benne. Vacsorára volt terítve, midőn beléptem, s a fiú ott ült maga az asztalnál, várva az ételt. Fölugrott és karjaimba rohant.

- Isten hozta, kedves... bátyám; engedje, hogy bátyámnak nevezhessem önt, vagy atyámnak...

- Csak maradjunk a bátyánál, édes öcsém. Nos, hogymint vagy... Igaz, beszéltél-e valakivel felőlem?
 - Senkivel, még a feleségem sem tudja...
 - Tehát megházasodtál?
 - Ezelőtt egy hónappal, és a legboldogabb férj vagyok.
 - S hol nőd?
 - A konyhában.
 - Mit csinál ott?
 - A vacsorát készíti.
 - Nőd készíti a vacsorát?
 - Igen.
 - Szerencsétlen ember! Tehát nem tartasz szakácsnét vagy szakácsot?
 - Nőm oly alacsony sorsból való, mint magam, s megszokta a munkát, és gazdálkodom, amint lehet...
 - Hallatlan! Nem mondtam, hogy minden inkább légy, mint zsugori. Az isten szerelméért, ő nejevel főzet! És e szállás... nem éppen alávaló, az igaz, de nem olyan, mely hozzád hasonlót illet. Egyébiránt jó volt kezdetnek, hogy meggazdagodásod szembe ne szökjék; azonban e lakást legközelebb elhagyod... végy ki valami szebbet, fényeset, pompásat, és fogadj cselédeket, érted? Kezdj el úr lenni. Én azt gondoltam, hogy pénzed már elfogyott, azért hoztam ismét ötvenezer forintot...
 - Köszönöm, édes bátyám, de még nincs rá szükségem.
 - Mindegy; ha már elhoztam, csak itt hagyom, nesze, tedd el.
- S átadtam neki az összeget.
- Az ajtó megnyílt, s védencem neje lépett be... kellemes, kedves, szelíd, szőke menyecske. Mint távol atyafi mutattatám be neki. Velök költöttem el az estebédet, s ezután ott hagytam őket. A fiú kikísért.
- Úgy vettem észre - mondtam az udvarajtóban -, úgy vettem észre, hogy nőd ellenszenvvel viseltetik irántam, az egész este alig pillantott rám, s ha hozzám szólt, látni való volt, hogy nyájassága erőltetett.
 - Ne higgye, édes bátyám - menté nejét a fiú -, ne higgye; csak szemérmesség, nem ellenszenv... feleségem olyan félénk kis bohó, mint az afféle új menyecskék...
 - Egyébiránt ha úgy van is, mint én mondom, se baj. A fő dolog az, hogy tégedet szeressen...
 - És ő szeret engemet! - kiálta föl a fiú. - Ő szeret engemet kimondhatatlanul, édes bátyám.
 - Láttam, öcsém, láttam; minden szavából, minden tekintetéből kitetszik.
 - S én e boldogságot önnek köszönhetem, mert ön segítsége nélkül, isten tudja, lett volna-e valaha módom megházasodni.

- Én pedig szívemből örülök, öcsém, hogy boldogságodat eszközölhettem, szívemből örülök... hogy is ne? A boldogságnak, melyet másnak szerzünk, egy része mindig a magunké. Azonban mennem kell. Isten veled. Tehát, amint mondtam, hagyd el e szállást, és keress hozzád illőbbet és fogadj cselédeket, s kezdj el úri módon élni.

- Amint parancsolja, édes bátyám!

Midőn újra meglátogattam Ternyei unokáját, pompás szobákon át jutottam hozzá. Fényes bútorok, számos cseléd.

- Csakugyan életrevaló ember kezdesz lenni, öcsém - szólítám őt meg -, szavamat fogadtad. Hát különben hogymint vagy az úri életnek közepette?

- Igen jó volna ez, bátyám - felelt ő -, hanem megvallom, hogy kissé untat, mert én azelőtt mesterember levén, a folytonos munkához szoktam. Eleinte jólesett a dologtalanság, de most már mindinkább terhemre van.

- Gyámoltalan ember! - kiálték föl. - Ennyi vagyonnal unatkozni! Hiszen a gazdag embernek csak körültekintenie kell, s az élvek, mulatságok minden oldalról kínálkoznak számára.

- Megpróbáltam már egyet, mást... de abba is hagytam, mert minden csak rövid, futó élvezetet nyújt.

- Szoktál kártyázni?

- Nem.

- Tehát kezdj el kártyázni; ez a legártatlanabb multság, s olyan, melyet ahelyett hogy megunnánk, egyre jobban szeretünk.

- De ha vesztek?

- Máskor ismét nyersz.

- És ha nagyon sokat vesztek?

- Jöjj hozzám; annyit el nem vesztesz hamarjában, amennyit tőlem elhozasz. Egyébiránt csak a félénk játékosok vesztenek. Ha valamire illik e közmondás, hogy a bátraké a szerencse, az bizony a kártya.

És Ternyei unokája elkezdett kártyázni, s nemsokára oly szenvedélyes, de nem oly szerencsés kártyás lett, mint nagyapja volt, mielőtt én elnyertem vagyonát. Néhány hónap múlva kétségbeesve jött hozzám, hogy már egy gyermeke van, a másodikat várja, és... mindenét eljátszotta. Én elnevettem magamat, s megvigasztalám őt egy oly összeggel, mint az előbbiek voltak. Most azonban nem a kunyhóban ásatám ki vele a pénzt, hanem az erdőben, egy szikla mellett, mondván, hogy bátorság okáért rejtém több helyre kincsemet... ha egy része fölfedeztetnék is, a többi megmarad.

Egy nappal azelőtt, hogy e lapokat írni kezdtem, jött hozzám utoljára Ternyei unokája, s nagyobb levertséggel, mint valaha.

- Miért e bánat megint, öcsém? - kérdém.

- Ismét elvesztettem mindenemet! - sóhajta.

- Csak ez a bajod? Gyermekség!

- Egyéb is ért. Szegény nagyapám néhány héttel ezelőtt a legszönyűbb nyomorban vetődött hozzám (oh, ilyen nyomor képzelhetetlen!), s néhány napja, hogy meghalt, isten nyugtassa meg.

- Mit? - kiálték föl. - Meghalt nagyapád?

- Igen, meg.

- Hah!... Béke hamvaira... béke hamvaira... tehát mindenedet eljátszottad?

- Mindenemet!

- No, semmi; mindjárt megmondom, hol találsz meg ismét egy összeget, mely helyre hozza bomlott körülményidet. Hány gyermeked is van már?

- Kettő.

- Szereted őket?

- Véghetetlenül!

- És ők téged?

- Ők is engem!

- És nőd?

- Egyedül értem és gyermekeinkért él, az áldott teremtés!

- No látod... látod... hát nagyapád, a szegény öreg, hol van eltemetve?

- Az innenső temetőben.

- Mely részén?

- Mindjárt a kapu mellett, mert a temető már egészen tele van.

- Csakhogy már nyugszik, az istenadta. Megállj, hát megmondom, hol a pénz; tudd meg egyszersmind, hogy ez a legnagyobb összeg, melyet kaptál, de az utolsó is. Ennél több nincs birtokomban; jól el is rejtettem, oda, hol senki kincset nem gyanítana, mert, megvallom, nagyon féltettem.

- Tehát hol keressem, édes bátyám?... Oh, most már úgy gazdálkodom, hogy azzal holtom napjáig beérjem...

- Be fogod érni vele holtod napjáig; ne aggódjál. Az akasztófa éjszakkéleti sarkától egy lépésnyire kétlábnyi mélységben a föld alatt...

- Az akasztófa?

- Igen, ott van, jól megérts: az éjszakkéleti sarkától egy lépésnyire kétlábnyi mélységben, a föld alatt.

- Megértettem. Vegye ön köszönetemet, legforróbb köszönetemet nemeslelkűségéért. Köszönöm...

- Szívesen, szívesen, édes öcsém!

Elment. Követém lépteit oly távol, hogy észre nem vett. Az akasztófától jó darabra egy bokorban húztam meg magamat. Ő a városnak tartott, amint nem kételkedém, ásóért. Midőn besötétedett, láttam őt kifelé jöni... odaért az akasztófához... ásott. Végre benyúlt a gödörbe, s valamit vett ki belőle és összerogyott. Nemsokára föleszmélt... körülnézett... szaladni kezdett... megállt... ismét elindult... ismét futott. Így tartott ez tovább két óránál. Csillagos, de holdatlan

éjszaka volt, csak homályosan láttam, de láthatám minden mozdulatáról a kétségbeesést a legnagyobb mértékben.

Elnyomott az álom. Ledőltem és elaludtam.

Amint másnap fölébredtem: a nap akkor lépett a látkör szélére.

Éppenoly szép hajnal volt, mint ezelőtt huszonhat évvel, midőn fiamat akasztották.

Odanéztem az akasztófára...

Egy ember lógott rajta...

Ternyei unokája...

Magamagát kötötte föl a kötéllal, melyet a múlt éjjel kincs reményében ásott föl, s melyet előbb én tettem oda.

Az országúton emberek mentek; intettem feléjük, hogy jöjjenek.

Odajöttek, s levették az öngyilkost.

Kötélét magamhoz vettem, s távozám.

A temetőbe mentem, hol Róza feküdt, de nem Róza sírjához, hanem Ternyei Boldizsáréhoz; és így szólék:

- Ternyei Boldizsár, hallod-e hangomat? Halld meg, én vagyok, Andorlaki Máté!... Te akasztófára juttattad fiamat a hóhér által; én akasztófára juttattam unokádat önmaga által, azon akasztófára, melyen fiam függött... ezen kötéllal, mely itt van kezemben, melyet, íme, leteszek sírhalmadra. Kösd föl most vele magadat te, ahol vagy, a másvilágon!

.oOo.